

contactblad van de
stichting net werk voor de
geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

NET WERK 29

316-317

Milieugeschiedenis en onderwijs

Colleges milieugeschiedenis op verscheidene universiteiten, een themanummer van Kleio waarin geschiedenisleraren materiaal aangeboden krijgen om milieugeschiedenis in hun lesprogramma op te nemen: het zijn ontwikkelingen die erop duiden dat milieugeschiedenis langzaam maar zeker een eigen plaats gaat krijgen. Zo zag het er niet naar uit bij het verschijnen van het eerste nummer van Net Werk. Misschien dat dit blad toch op zijn eigen manier aan deze ontwikkeling heeft bijgedragen. Het blijkt in elk geval overeenkomstig de ondertitel contacten tot stand te hebben gebracht. Maar er blijft nog genoeg te doen, zowel op het gebied van milieu- als ook van hygiënegeschiedenis. En de wens om meer externe informatie en bijdragen in deze kolommen op te nemen blijft onverminderd gelden, M.D.

Thema-nummer Kleio Milieu en Geschiedenis

Het al eerder aangekondigde themanummer van Kleio (het blad van de Vereniging van docenten in geschiedenis en staatsinrichting in Nederland) over Milieu en Geschiedenis is uit. (Kleio nr. 9, november 1991, 32e jaargang). Milieugeschiedenis als onderwerp voor het middelbaar onderwijs in Nederland, met al meteen een didactische uitwerking in de vorm van een lespakket: dit nummer van Kleio is een première. Martin Bosch en Ronald van Kesteren stelden een lespakket samen onder de titel: 'Water en vuil: fris gezelschap'. Zij maken deel uit van de stimuleringsgroep die natuur- en milieueducatie onder geschiedenisleraren bekend moet maken, samen met C. Bogaerts en A. van der Kaap. Voor nadere inlichtingen: Secretariaat van het Katholiek Pedagogisch Centrum, Postbus 483, 5201 AL Den Bosch (t.a. v. mevr. M. Sleumer). Het katern gaat vergezeld van

een docentenhandleiding en kan apart bij de VGN besteld worden als gebonden boekje voor f 5,50 of bij grotere hoeveelheden met een kwantiteitskorting, te bestellen bij: VGN, Vreeswijkstraat 329, 2546 AK Den Haag. Docenten die zich bereid verklaren het lespakket te evalueren ontvangen de boekjes voor de nog geringere prijs van f 2,50. Direct na het verschijnen van het tijdschrift kwamen er al bestellingen binnen. Het tijdschrift biedt verder een artikel van Martin Bosch over 'Natuur en milieu in geschiedenis en staatsinrichting'. Lezers van Net Werk hebben al in het kort kennis gemaakt met de ideeën van Martin Bosch hierover. In een volgend artikel geven Jurgen Nieuwkoop, Charles Jeurgens en Herman Diederiks antwoorden op vragen van Ronald van Kesteren. Henny van der Windt biedt daarna een inleiding in de Nederlandse natuurideologie met een

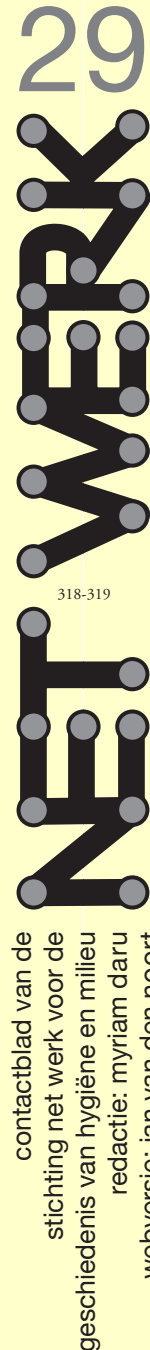
bijdrage getiteld 'Tussen realisme en romantiek. Dilemma's en denkbeelden in de geschiedenis van de Nederlandse natuurbescherming'. De rubriek 'Boek van de maand' bespreekt het in het nederlands vertaalde werk van Keith Thomas 'Het verlangen van de natuur. De veranderende houding tegenover planten en dieren 1500-1800'.

Ecologische geschiedenis aan de Vrije Universiteit Amsterdam

Programma hoorcollege ecologische geschiedenis februari-mei 1992

Docent: S.W. Verstegen Faculteit der Letteren

Het vak ecologische geschiedenis behelst de verhouding tussen de mens en zijn natuurlijke omgeving in het verleden. Enerzijds wordt in het college beoogd de actuele milieu-problematiek in historisch perspectief te plaatsen. anderzijds wordt bekeken of inzichten uit de ecologische wetenschap gebruikt kunnen worden om economische en sociale ontwikkelingen in het verleden binnen een ander, ecologisch kader te bestuderen. Wat dat laatste betreft kan worden teruggegrepen op de boeken van beroemde historici zoals Toynbee, Braudel en Le Roy Ladurie, die al in de jaren zeventig pleitten voor een "histoire écologique". In het college wordt in de eerste plaats aandacht geschonken aan de invloed die de mens in de loop van de eeuwen heeft uitgeoefend op de natuur. Te denken valt hierbij aan zaken zoals ontbossing en erosie, van de klassieke oudheid tot heden, of aan het "ecologisch imperialisme" van het koloniale tijdperk waarbij Europese dieren

en plantensoorten hun weg vonden overzee naar Amerika, Afrika en Australië. Ook oude en nieuwe vormen van milieuverontreiniging komen ter sprake.

In de tweede plaats zal worden nagegaan in hoeverre de natuurlijke omgeving de vorm en richting heeft beïnvloed van economische en sociale ontwikkelingen in het verleden. Onderwerpen zoals de invloed van ecosystemen op de economie, klimaat en klimaatsverandering, rampen en epidemieën komen dan aan de orde. Speciale aandacht gaat uit naar de relatie tussen technologie en ecosystemen. Verschillende economische stelsels, of zij nu agrarisch of industrieel, dan wel kapitalistisch of communistisch zijn, gebruiken met de herten dienste staande technologie het ecologisch systeem waarin zij zijn ingebed. De natuurvernietiging en milieuverontreiniging die daarmee gepaard gaan, kunnen leiden tot een "ecologische terugslag". Bodemuitputting, overstromingen, door de mens veroorzaakte klimaatsveranderingen en andere ecologische crises kunnen economische stelsels onder zware druk zetten. Dat gebeurt nu, maar geschiedde ook in het verleden. In de derde plaats richt het college zich op de veranderingen die hebben plaatsgevonden in het (westerse) denken over de natuur. De nadruk zal hier liggen op een

kritische bespreking van het ecologische denken dat sedert het einde van de vorige eeuw in opkomt is. Afsluitend wordt dan bezien of de in het college verworven historische kennis nieuwe inzichten oplevert op de wijze waarop de mens omging en omgaat met de natuur.

Opbouw van het college

1. Inleiding

Wat is ecologische geschiedenis?

De plaats van de ecologische geschiedenis tussen aangrenzende wetenschappelijke disciplines

2. Eco-geschiedenis: een overzicht ecologische geschiedenis van de oudheid tot heden

3. De natuur en de mens

Ecologie en economische systemen- klimaat en geschiedenis- geografie en geschiedenisrampen en epidemieën.

4. Technologie en ecologie de primitieve samenleving - de agrarische maatschappij - proto-industrialisering- industrialisatie en urbanisatie in West, Oost en Zuid - de ecologische terugslag.

5. Geschiedenis van de ecologie "Ecologisch determinisme" versus "ecologisch possibilisme" De ecologische beweging tussen links en rechts.

6. afsluiting Milieuproblemen in historisch perspectief

1

- 2 Ondergetekende leverde een bijdrage met een beredeneerde bibliografie (die tot stand kwam in overleg met C. Bogaerts). De bibliografie wordt door de redactie als uitgebreid ervaren maar naar eigen smaak van de auteur had deze nog heel wat titels mogen bevatten en de kritische lezer zal ongetwijfeld hiaten ontdekken! Bij de inleiding van de -als apart katern in het blad opgenomen bijdrage- wordt ook even aandacht geschonken aan het bestaan en de activiteiten van Net Werk. Met dit nummer van Kleio hopen de samenstellers duidelijk gemaakt te hebben dat het onderwerp meer is dan een door de actualiteit ingegeven modegril en dat er al materiaal aanwezig is om het onderwerp over te dragen. Losse nummers van Kleio à f 9,50 zijn te bestellen door het betreffende bedrag over te maken op Postbanknummer 12 87 01 t.n. v. Penningmeester VGN te Den Haag. Wilt u op het girobiljet niet vergeten te vermelden om welk nummer van Kleio het gaat!

Milieugeschiedenis aan de landbouwuniversiteit Wageningen

Op 8 januari j.l. is een 12-weekse reeks colleges milieugeschiedenis van start gegaan bij de vakgroep Agrarische Geschiedenis van de Landbouwuniversiteit Wageningen.

Programma:

Ideeën over de werkelijkheid

- 1e week Milieugeschiedenis: een overzicht Proloog: de 19e eeuwse hygiënisten
- 2e week Denken over milieu en milieubeweging (Worster, hfdst1)

Werkelijkheid zelf

- 3e week "Changing the face of the earth": bevolking en bestaansmiddelen (Worster, hfdst 2 en 4)
- 4e week Overgang van een agrarische naar een industriële samenleving (Worster, hfdst 8)
- 5e week De eenwording van de wereld (Worster, hfdst 5)
- 6e week De ontwikkeling van politieke systemen (Worster, hfdst 7)
- 7e week De ontwikkeling van sociale systemen (Worster, hfdst 9 en 10)
- 8e week De demografische transitie (Worster, hfdst 3)
- 9e week De geschiedenis van de consumptiemaatschappij Kernpunten

Kernpunten

10e week Vanaf de 5e week wordt een deel van het college aan werkstukken besteed. Deze vormen in de 10e en de 11 e week de hoofdmoot.

Afsluiting

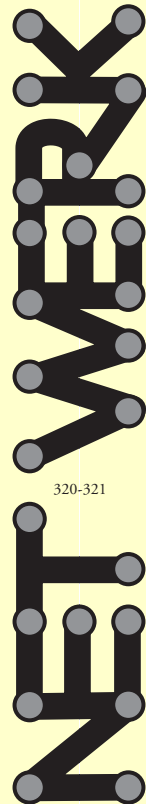
12e week Milieugeschiedenis: waarde en betekenis.

Aangeboden werkstuk thema's:

- Denken over natuur
- Mens-natuur
- Landschap
- Stad-platteland verhouding
- Milieubeweging (in brede zin)
- Klimaat
- Energie
- Bossen
- Techniek
- Transport
- Milieuvervuiling
- luchtvervuiling
- Watervervuiling
- Bodemvervuiling
- Water, hygiëne
- Epidemische ziektes
- Gezondheidszorg
- Gemeente
- Riolering

Docent dr. A.J. Schuurman Plaats en tijd van colleges: leeuwenborch zaal 339, 's woensdags 10.30-12-15uur.

29

contactblad van de
stichting net werk voor de
geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

320-321

Wordt vervolgd...

Over milieugeschiedenis aan andere universiteiten hoop ik in het volgend nummer van Net Werk te kunnen berichten, als de betreffende docenten hierover meer informatie hebben verschaft. (M.D.)

Conferentie Natuur kent geen grenzen II

Op 28 april 1992 vindt de tweede conferentie plaats "Natuur kent geen grenzen". De conferentie gaat over grensoverschrijdend natuurbeheer, natuurbeleid en grensoverschrijdende ruimtelijke ordening. Zij is bedoeld voor planners en uitvoerders van natuurbeheer, ambtelijke en andere instanties en instituties voor ruimtelijke ordening, natuur en milieu (en voor allen die in de Europese integratie een verplichting zien). Het dagprogramma begint om 8.30 uur en wordt om 16.45 uur afgesloten.

Deelname kost f 150, over te maken op rekening 57.75.06.838 ABN landgraaf, t.n.v. Stichting SSR, Heerlen. Een beperkt aantal deelnemers (studenten en vertegenwoordigers van natuurorganisaties) kan aanspraak maken op een gereduceerd tarief (f 100.-). Voor meer informatie kan men zich wenden tot de Stichting SSR Postbus 403, 6400 AK Heerlen.

Wat de was was

Op 14 februari 1992 is te Brugge een besloten discussiedag gepland rond het thema "cultuurhistorische achtergronden van de was". Een groep van circa vijftientig deelnemers uit diverse Europese landen en van verscheidene disciplines zal de stand van zaken in het onderzoek en mogelijke nieuwe onderzoeksrichtingen verkennen. Startpunt van de discussie is de studie van Carine Meulders aan het Departement Sociologie van de Katholieke Universiteit Leuven, in Engelse vertaling verschenen als "The Struggle for Cleanliness. A sociohistorical analysis of the laundry process (1750-1950)." Wie belangstelling heeft voor deze studie kan zich wenden tot het secretariaat van Net Werk. De studie bevat een uitgebreide bibliografie. In Duitsland en Frankrijk zijn de laatste jaren vrij veel studies verricht over het wassen als huishoudelijke taak, in Nederland beduidend minder. Te signaleren zijn bijvoorbeeld:

Orland, B., (red.),
Haushaltsträume : ein Jahrhundert Technisierung und Rationalisierung im Haushalt (Koenigstein im Taunus : Karl Robert Langewiesche Nachfolger Hans Koester, 1990) Die blauen Bücher, ISBN 3-7845-74009.

3
4

Uitvoerige katalogus behorende bij gelijknamige tentoonstelling, met oorspronkelijke artikelen en bibliografie.

Orland, B., **Wäsche waschen, Technik und Sozialgeschichte der häuslichen Wäschepflege** (Reinbek bei Hamburg: Rowohlt, 1991) Deutsches Museum. Kulturgeschichte der Naturwissenschaften und der Technik, DM 18.80.

Schwencke, Mattanja. **Ieder doet haar huisgezin anders. Huis-houdelijk werk in Nederlandse huishoudens** (Doctoraalscriptie Leiden: Rijksuniversiteit Leiden, 1989).

Silberzahn-Jandt, Gudrun. **Blicke auf die Wäsche-unsichtbare Hausfrauen. Vom Wandel der Wascharbeit durch Automatisierung**; lezing december 1990; Hamburg: Museum der Arbeit.

Silberzahn-Jandt, Gudrun, **Wasch-Maschine. Zun Wandel von Frauenarbeit im Haushalt**, (Marsburg: Jonas Verlag, 1991) ISBN 3-89445-119-x.

Bibliografische signalen

Andersen, A., (red.), **Ökologie und Arbeitsschutz -gestern und heute** (Hamburg: 1990).

Andersen, A., (red.), **Umweltgeschichte. Das Beispiel Hamburg** (Hamburg:

Ergebnisse, 1990) reeks Ergebnisse, nr. 49, ISBN 3-925622-72-1.

Barnard, A., 'Grenzenloos veen en olie', in Nijhof, P. e. a., **Langs pakhuizen, fabrieken en watertorens. Industrieelarcheologische routes in Nederland en België** (Utrecht/Antwerpen: Uitgeverij Kosmos, 1991) p. 9-24. ISBN 90-215-1693-4 NUGI471/644.

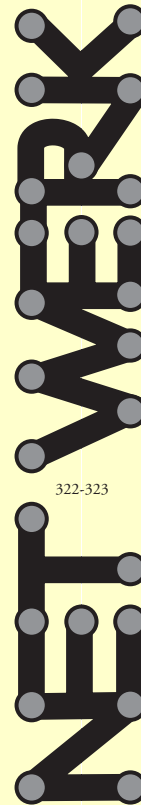
Berkel, K. v., (red.). **Spiegelbeeld der Wetenschap: Het Genootschap ter Bevordering van Natuur-, Genees- en Heelkunde: 1790-1990** (Rotterdam: Erasmus Publishing, 1991) Nieuwe Nederlandse Bijdragen tot de geschiedenis der geneeskunde en der natuurwetenschappen / Pantaleon reeks, ISBN ISSN 0168-9827/09263292.

Blijdenstein, R. K. M., 'Watertorens, drinkwater op hoogte. Een autotocht langs de tekens van drinkwatervoorziening in Utrecht en omstreken', in Nijhof, P. e. a., **Langs pakhuizen, fabrieken en watertorens. Industrieel-archeologische routes in Nederland en België** (Utrecht/Antwerpen: Uitgeverij Kosmos, 1991) p. 71-86.

Bloemers, J. H. F., (red.). **Archeologie en oecologie van Holland tussen Rijn en Vlie** (Assen/Maastricht: Van Gorcum, 1988) Studies in Prae- en Protohistorie, nr. 2, .

Bongaardt, J. v. d., **Elke week een goed bad. Gechiedenis en ar-**

29

contactblad van de
stichting net werk voor de
geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

chitectuur van de badhuizen van Amsterdam, (Amsterdam: Stadsuitgeverij Amsterdam, 1991) ISBN 905366-008-9.

Dijs, F., 'Van waterbouw naar milieubeheer. Biologen willen dynamiek terugbrengen in land en water', **Ingenieurskrant**, jrg. 3 (14 november 1991) nr. 24 p.8-9.

Dix, Andreas (Rheinische Industriemuseum). **Aspekte einer regionalen Umweltgeschichte der Textilindustrie. lezing december 1990**; Hamburg: Museum der Arbeit.

De geschiedenis van het zoutonderzoek in Nederland (Inlichtingen: Rijkswaterstaat, Directie Flevoland, tel. 03200-99111).

Heinigen, H. v., **Diepers en delvers. Geschiedenis van de zanden grindbaggers**, (Zutphen: Walburg Pers, 1991) ISBN 906011-7441.

4
5 Imhof, A. E., **Im Bildersaal der Geschichte: ein Historiker schaut Bilder an**, (München: C.H. Beck, 1991), DM 40.-.

Analyse van kunstwerken: wat betekenen zij als bron voor de mentaliteitsgeschiedenis van de gezondheid en het ouder worden?

Kluge, T. en E. Schramm, **Wassernöte. Zur Geschichte des Trinkwassers** (Köln: Kölner Volksblatt Verlag, 1988) 2 ed. ISBN 3-923243-38-3, DM 24,80.

König, W en W. Weber, (red.), **Netzwerke, Stahl und Strom, 1840 bis 1919** (Frankfurt a. i. Main/Berlin: Propyläen Verlag, 1990).

In dit omvangrijke boek met bijdragen over techniekgeschiedenis is ook een betrekkelijk kort hoofdstuk opgenomen over afvalwater en vuilverwijdering.

Kooger, J. P., 'De invloeden van water- en luchtverontreiniging. Aantasting van materialen (1)', **Elektrotechniek**, jrg. 69 (1991) nr. 11 (november) p. 959-967.

Kreeb, K., **Ökologie und menschliche Umwelt: Geschichte, Bedeutung, Zukunftsperspektive** (Stuttgart/VNew- York: 1979).

Kwa, C. L., **Mimicking nature: the development of systems ecology in the United States, 1950-1975** (Amsterdam: Proefschrift Universiteit van Amsterdam 1989).

Poulussen, P., 'Van burenlust en milieuhinder', in Stok, J. van der (red.), **Stad in Vlaanderen** (Gemeentekrediet / Vlaamse Gemeenschap, 1991) p. 71-76.

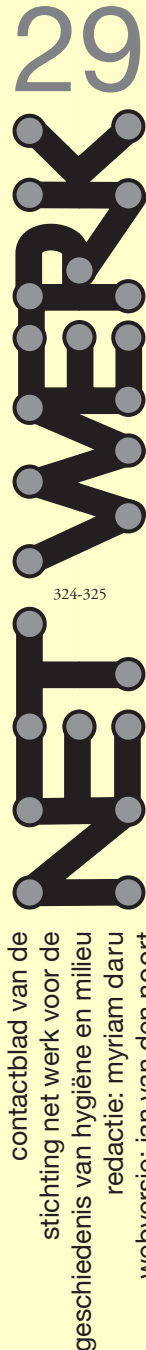
Reid, D., **Paris sewers and the sewermen. Realities and representations** (Cambridge, Mass./London: Harvard University Press, 1991) ISBN 0-674-65462-5.

Reid onderneemt een reis in de ondergrondse wereld van de Parijse riolen, beïnvloed door theorieën zoals de antropologische analyses

van Mary Douglas waar tegenstellingen zoals rein/onrein, boven/onder, geordend/chaotisch de blik van de onderzoeker leiden. "In formulating strategies to evacuate wastes, public health experts condemned fear and disgust as irrational, uncivilized responses. They preached a fundamentally romantic reconciliation of people and their refuse." Het bijzondere van zijn onderzoek is dat hij aandacht schenkt aan de rioleringswerkers individueel en als groep, en niet alleen aan het rioleringsnetwerk als technisch-stedebouwkundige oplossing van vuilverwijdering. Hij analyseert hoe de groep waargenomen wordt, maar ook hoe haar zelfbeeld is. Wel is het zo dat een behoorlijk deel van zijn boek opnieuw het bekende verhaal van de Parijse riolen vertelt aan de hand van gedrukte en secundaire bronnen. Hij mag dan wel benadrukken dat die technologie ontworpen en verwerkt werd niet alleen in technische termen, maar ook in politieke, economische, sociale, morale en esthetische termen. Ook dit is al eerder gezegd. Wel lukt het hem een levendig beeld van deze diverse factoren te schetsen en een geheel te maken van het overzicht aan de hand van de diverse bronnen.

Rudofsky, B., Sparta/Sybaris. **Keine neue Bauweise, eine neue lebensweise tut not** (Wien: Residenz

- Verlag, 1987) ISBN 3-70170501-1. Hier en daar in de ramsj, f 16.
- Schramm, E., 'Die historische Umweltforschung und die heutige Okologiediskussion' Siedlungsforschung. **Archeologie-Geschichte-Geographie**, jrg. 6 (1988).
- Strenz, We.a., 'Zu den Beziehungen zwischen Gesellschaft und Umwelt von der Industriellen Revolution bis zum Übergang zum Imperialismus', **Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte**, (1984).
- Trepl, L., **Geschichte der Ökologie. Vom 17. Jahrhundert bis zur Gegenwart** (Frankfurt a. Main: 1987).
- Ven, D. A. M., **Grondig bedorven. Het effect van milieubesef en wetgeving in het verleden (periode 1800-1960) op de huidige industriële bodemverontreiniging** (Eindhoven: TU Eindhoven 1990)
- Wildt, M., 'Ökologie und .. Geschichte von unten'. Ein Thema auch für Geschichtswerkstätten', **Spuren suchen**, (1988) nr. 1.
- Zweers, W., (red.), **Op zoek naar een ecologische cultuur** (Baarn: Ambo, 1991) ISBN 90-263-1153-2.
- Williams, R., **Notes on the underground** (Cambridge, Mass.: M.I.T. Press, 1990).

Tussen gemeenebest en medisch beroepsbelang.

Openbare gezondheidszorg en medisch beroep in de stad Groningen, 1500-1800

Promotie-onderzoek van Frank Huisman Promotoren: Prof. dr. M.J. van Lieburg Vrije Universiteit Amsterdam / Erasmus Universiteit Rotterdam Prof. dr. A. H. Huussen jr. Rijksuniversiteit Groningen

Frank Huisman heeft in een eerdere fase van zijn onderzoek voor Net Werk een inleiding gehouden. In de hierna volgende samenvatting geeft hij de huidige stand van zaken weer. Vanzelfsprekend is de term "gezondheidszorg" een anachronisme, waarmee al direct een centraal probleem is aangegeven. Het gaat mij om de tot standkoming van gezondheidsmaatregelen - zowel in preventieve als in curatieve zin - in een tijdvak waarin nog geen sprake was van een gereflecteerde en welomschreven overheidstaak en evenmin van aantoonbare genezingsresultaten van de zgn, reguliere medische stand. Een van de belangrijkste vragen is die naar de factoren en belangengroeperingen die hebben bijgedragen aan maatregelen met betrekking tot het behoud of herstel van de gezondheid in een vroeg-moderne Nederlandse stad.

Voordat de scheiding der machten in de praktijk werd doorgevoerd, zag de (stedelijke) overheid het als haar taak te zorgen voor de "politie en justitie". Hoewel vaak sprake was van ad hoc beleid is het toch mogelijk een zekere continuïteit te ontdekken in de genomen maatregelen. Zo werd er toezicht gehouden op de kwaliteit van het voedsel en het drinkwater en werden ordonnanties uitgevaardigd op de afvoer van mest en andere stadsvuil, het begraven der doden e.d. Wanneer er desondanks een pestepidemie uitbrak stelde het stadsbestuur quarantaine-maatregelen in, werden pest-medici benoemd en een pesthuis ingericht. Ook op het terrein van het medisch beroep liet de magistraat zich niet onbetuigd. Door toestemming te geven voor de oprichting van een chirurgijngilde en een universiteit werden opleidingsmogelijkheden gecreëerd. De ontwikkeling die het medisch beroep in de onderhavige periode heeft doorgemaakt wordt geadstrueerd met behulp van drie medische beroepsgroepen: de doctores medicinae, de chirurgijns en de reizende medici (kwakzalvers, steen- en breuksnijders, tandheelmeesters e.d.). Van elk der drie beroepscategorieën worden achtereenvolgens opleiding, examen en beroepspraktijk beschreven. De stad greep actief in waar het de reglementering van het medisch beroep betrof. Zo werd de opleiding van de

diverse medische beroepen geregeld, werden de competenties ten opzichte van elkaar afgebakend en beunhazen gerechtelijk vervolgd. Doktoren en chirurgijns wisten zich bij hun beroepsuitoefening verzekerd van stedelijke bescherming, terwijl reizende medici het zonder het privilege van een gilde moesten stellen. Tenslotte nam de stad, in nauwe samenwerking met de diaconie der hervormde gemeente - de zorg voor armen, wezen en bejaarden op zich. Door diaconie, gast- en weeshuizen werden doktoren en chirurgijns aangesteld die werden belast met de verzorging van deze minder bedeelde bevolkingsgroepen. De voogden en diakenen dienden erop toe te zien dat de beperkte middelen zo doelmatig mogelijk werden besteed. Wie in aanmerking wilde komen voor diaconale steun diende aan strikte eisen te voldoen.

Samenvattend kan worden gesteld dat met dit boek zowel een specifiek als een algemeen doel wordt nagestreefd: niet alleen probeert het te voorzien in de lacune in de empirische kennis van de gezondheidszorg en het medisch beroep in Groningen - het (medisch-) historisch onderzoek is altijd sterk gericht geweest op het gewest Holland-, ook probeert het inzicht te geven in de samenhang van alle inspanningen die gericht waren op het behoud en herstel van de

gezondheid in het verleden door aandacht te schenken aan het hele spectrum van de gezondheidszorg in een stedelijke samenleving in de vroeg-moderne tijd. Het onderzoek wordt uitgevoerd in het kader van een VF-aanstelling bij de Vakgroep metamedica/sectie medische geschiedenis van de Vrije Universiteit, Van der Boechorststraat 7 1081 BT Amsterdam tel. 020-5482700.

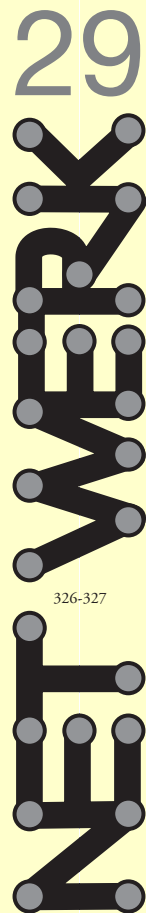
Frank Huisman, Zagerij 49 9713 DG Groningen tel. 050-145492.

Net Werk bijeenkomst 10 april 1992 Natuur beschouwd en beschermd

De werkgroep Net Werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu zal op 10 april 1992 een bijeenkomst houden met als thema 'Natuur, beschouwd en beschermd' in het Academiegebouw te Utrecht, zaal 32.

11.00 uur Gert Jan Baaijens (Informatie- en Kennis centrum van het Ministerie van Landbouw, Utrecht) over de niet-natuurlijke oorsprong van Nederlands natuurlijke beken. Aansluitend discussie.

12.15 uur Lunch in één van de vele horecaondernemingen in de Utrechtse binnenstad.

6
7

326-327

contactblad van de
stichting net werk voor de
geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

13.30 uur Henny van der Windt (Biologisch Centrum van de Universiteit Groningen) over de geschiedenis van de natuurbescherming van ongeveer 1850 tot nu. Aansluitend discussie.

14.45 uur Jelle Vervloet (Staring Centrum, Landbouwniversiteit Wageningen) over het onderwerp 'Wat is historische ecologie?' Aansluitend discussie.

16.00 uur Sluiting
Meer informatie hierover in het volgende nummer van Net Werk.

Studiereis Industriële archeologie naar Dresden en Leipzig 26 april - 2 mei

De besturen van Histotechnica en de Afdeling voor Geschiedenis van het KIVI organiseren in samenwerking met de Amsterdamse reisorganisatie Voyage & Culture van zondag 26 april t/m zaterdag 2 mei 1992 een studiereis met als thema: Technische monumenten in de voormalige DDR (kosten f 1485.-+ evt. f 340.eenpersoons toeslag).

Naast technisch-historische aspecten, biedt de reis ook milieu-historische onderwerpen zoals een waterkrachtcentrale, kalkovens, een saline en nog meer.

Op 8 februari is er een informatiebijeenkomst in het gebouw voor Mijnbouwkunde en Petroleumwinning van de TU Delft (10 uur-12.30 uur). Voor deze bijeenkomst kan men zich tot 1 februari melden bij ir. G.G. Nieuwmeijer Wolfertstraat 32, 2722 AG Zoetermeer, tel. 015-781012 / 079-410222. Mocht dit laatste bericht te laat bij u in de bus komen, dan is er nog de mogelijkheid het uitgebreide programma aan te vragen bij de reisorganisator, tel. 020-230327/238368, fax 020-264815.

Congres Ancient Medicine in its SocioCultural Context Leiden 13-15 April

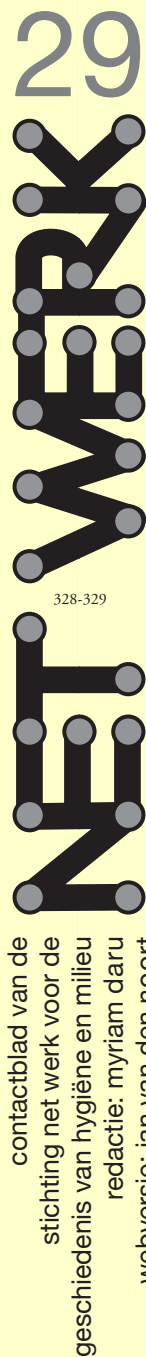
Doel van het congres is een geïntegreerde benadering van de problemen van ziekte en geneeskunde in de Oudheid. "This approach envisages the study of the place and development of medical theory and practice against the background of ancient society, culture and mentality. At the same time it will pay attention to the way in which topics and images borrowed from medicine are used in non-medical contexts."

Voor meer informatie:
H.F.J. Horstmanshoff

(Rijksuniversiteit Leiden) Postbus
951 5 2300 RA Leiden Tel. 071-
272664 / 272672 / 272651 Fax
070-272615

Abonnementen e.a.

Als u Net Werk waardeert en wilt blijven ontvangen, kunt u f 10.- of f 25.-(steunabonnement) storten op het gironummer: 3653910 van Stichting Net Werk, Eindhoven o.v.v. abonnement' 92. Behalve een financiële ondersteuning en een bijdrage aan de zelfstandigheid van Net Werk, betekent uw storting ook een aanmoediging om door te gaan. Exemplaren van het voorlopig onderzoeksoverzicht met de stand van zaken in maart '91 kunt u ontvangen door storting van f 8.- per exemplaar op giro 3653910, ten name van Net Werk Eindhoven en onder vermelding van Enquête 1991. Bij voldoende belangstelling (briefje naar het secretariaat) zullen bundels van oude Net Werk nummers (t/m het voorlaatste nummer) worden samengesteld en toegezonden tegen en vergoeding van f 22.-

contactblad van de
stichting net werk voor de
geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

contactblad van de
stichting net werk voor de
geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

330-331

30 NET WERK

Net Werk bijeenkomst

Utrecht 10 april 1992

Natuur beschouwd en beschermd

De werkgroep Net Werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu zal in samenwerking met de werkgroep Historische Ecologie op 10 april 1992 een bijeenkomst houden met als thema 'Natuur, beschouwd en beschermd'. De bijeenkomst zal plaats hebben in het Academieggebouw van de Rijksuniversiteit Utrecht (Domplein 29) zaal 32.

De agenda bevat de volgende onderdelen:

11.00 uur Gert Jan Baaijens (Informatie- en Kenniscentrum van het Ministerie van Landbouw, Utrecht) over de niet-natuurlijke oorsprong van Nederlands natuurlijke beken. Aansluitend discussie.

12.15 uur Lunch.

13.30 uur Henny van der Windt (Biologisch Centrum van de Universiteit Groningen) over de geschiedenis van de natuurbescherming van ongeveer 1850 tot heden. Aansluitend discussie.

14.45 uur Jelle Vervloet (Staring centrum, Landbouwniversiteit Wageningen) over het onderwerp 'Wat is historische ecologie?' Aansluitend discussie.

16.00 uur Sluiting.

Natuurlijke beken bekeken

De laaglandbeken tussen Noord- en Oostzee werden gewoonlijk beschouwd als een voor het gebied kenmerkend natuurlijk verschijnsel, dat daarbuiten zeer zeldzaam is. Vóór de grote ingrepen van de laatste eeuw vertoonden ze een bochtig verloop, dat als meandering werd gezien. Enkele decennia terug werd met behulp van bodemkundig onderzoek aangetoond, dat hier en daar relatief hoge gebieden werden doorkruist en er ontstond enige twijfel over de natuurlijkheid van die beken. Bij onderzoek op het landgoed Hackfort, aan de westzijde van de Achterhoek, bleek dat het bekenstelsel daar op een wel zeer vreemde plaats lag, namelijk niet of nauwelijks in de laagten, maar langs de flanken daarvan. Wanneer al laagten worden gekruist gebeurt dat praktisch altijd tussen een dubbele kade. Dat geldt zelfs voor een omvangrijk stelsel als de Berkel die binnen ons land ongeveer 160 kilometer lang is.

Het heeft er veel van weg dat, dat de onnatuurlijk hoge ligging samenhangt met de vroegere functie van de beken: niet primair op afvoer van overtollige neerslag

gericht, maar op de verdeling van water over uitgebreide stelsels van bevoeid grasland. De bevoeiing was bedoeld om de velden te bemesten, maar ook om de zode te beschermen tegen vorst en de mineralisatie van het in laagten aanwezig veen te bevorderen. Daardoor steeg de grasopbrengst.

Sporen van dergelijke oude bevoeiingswerken zijn inmiddels teruggevonden in Groningen, Drenthe, Overijssel en Gelderland, terwijl ook in Noord-Brabant aanwijzingen werden gevonden voor bevoeiing.

- 1 Het kronkelige verloop van veel
- 2 beken blijkt dus niet zozeer veroorzaakt door meandering als wel door pogingen om het water zo hoog mogelijk te houden en kwelbanen en kwelplekken langs de flanken van de dekzandruggen met elkaar te verbinden. Gert Jan Baaijens zal daar op de Net Werk-bijeenkomst van 10 april nader op ingaan.

Wilde natuur

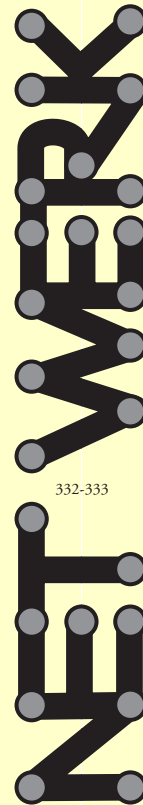
De laatste jaren bestaat er onder natuurbeschermers een groeiende voorkeur voor het idee om de natuur weer op zijn beloop te laten en zo'n 5 % van Nederland echte wildernis te laten worden. Het verlangen naar 'wilde natuur' speelt weer een rol in de eisen die natuurbeschermers stellen aan politici en beheerders. Maar wat wordt eigenlijk verstaan onder 'wilde natuur'

of onder 'natuur'? Ook voor de natuurbescherming is dat vanaf het begin van haar bestaan een vraag geweest. Het antwoord daarop was niet altijd hetzelfde. Heide en (andere) cultuurlandschappen zijn in de loop van de tijd verschillend gewaardeerd. Hoe komt het dat de waardering voor het landschap zo uiteenliep? Welke rol speelden economische factoren? Hebben wetenschappers het laatste woord of is dat voorbehouden aan de financiers of aan de mensen uit de praktijk? Wie bepaalden wat als 'natuur' telt en wat niet? Henny van der Windt stelt bovengenoemde vragen aan de orde en schetst in grote lijnen de geschiedenis van de natuurbescherming, van voorlopers als Van Eeden tot de moderne zogenaamde natuurontwikkelaar van nu.

Historische ecologie

In het buitenland, vooral in het Verenigd Koninkrijk, is historische ecologie al enige tijd een gevestigd begrip. In Nederland is dit niet het geval. Wel wordt al geruime tijd op verscheidene plaatsen, vanuit verschillende achtergronden en met sterk verschillende doelstellingen onderzoek verricht op dit terrein. Jelle Vervloet geeft in zijn bijdrage aan de Net Werk-bijeenkomst een overzicht van het onderzoeksveld. Hij definieert historische ecologie als het vakgebied dat voor de historische periode de relatie bestudeert

30

332-333

contactblad van de
stichting net werk voor de
geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

tussen organismen (of groepen organismen) en hun omgeving. Zowel natuurlijke als antropogene ecosystemen zijn onderwerp van studie. De nadruk ligt op systemen die thans zijn verdwenen of gedegenerereerd; deze kunnen niet meer met de gangbare ecologische methoden worden bestudeerd. Het vakgebied bevindt zich in een tussenpositie. Het kan beschouwd worden als een onderdeel van de (landschaps)ecologie, maar ook van de historische geografie. Speciale aandacht moet worden besteed aan het onderscheid én de overlap met de paleo-ecologie. De paleo-ecologie maakt voornamelijk gebruik van één bepaalde onderzoeksmethodiek, namelijk de studie van fossiele planten- en dierenresten, maar kent geen beperkingen naar periode. De historische ecologie daarentegen gebruikt een groot aantal onderzoekstechnieken, maar richt zich vooral op het tijdvak waarover geschreven bronnen beschikbaar zijn: de historische periode. In ons land is dit globaal vanaf het begin van de jaartelling. Veel ecosystemen zijn pas recent gedegenerereerd of verdwenen. In een aantal gevallen is de degeneratie zelfs een actueel proces. Als bovengrens van het door de historische ecologie bestreken tijdvak hanteert Vervloet voor Nederland grofweg het jaartal 1945.

Homo hygienicus

Labisch, A., Homo hygienicus. Gesundheit und Medizin in der Neuzeit, (Frankfurt a. Main/New York: Campus Verlag, 1992) ISBN 3 593 34528 5, pp. 340. f 89,10.

De eeuwige jeugd door een wondermiddel herwonnen: daarmee confronteert de omslag de lezer, en het beroemde schilderij van Lucas Cranach biedt nog altijd een rijkdom van fascinerende details. Door de eerste kennismaking worden hooggespannen verwachtingen gewekt, en Labisch weet die waar te maken. Alleen is het de vraag of de titel en de ondertitel de lading dekken: gaat het nu om Homo Hygienicus Universalis of Homo Hygienicus Germanicus? Labisch zwalkt enigszins tussen de twee. Het eerste gedeelte van het boek is meer universeel (let wel: westers) van perspectief. De lezer wordt geleid langs de klassiekers die hun stempel hebben gedrukt op de ideeëngeschiedenis van gezondheid en hygiëne. Het begint met de Oudheid en de ziekte als straf der goden en een gezondheidsleer die morele voorschriften weergeeft in gezondheidstermen. Gezondheid is een plicht van elke burger die daarmee dient bij te dragen tot de gezondheid van de maatschappij als geheel. In de ogen van Plato was voorkomen van ziekten geen taak voor geneeskundigen, wel

het verdrijven van ziekten die het evenwicht van de staat verstoorden of zouden verstoren.

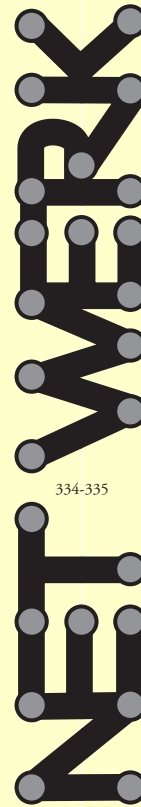
De late middeleeuwen en de vroegmoderne tijd maakten kennis met de teksten van de oudheid en verwerkten deze in hun ideeën over ziekte en gezondheid. Nog altijd was ziekte verbonden met de wil van een bovennatuurlijke macht. Labisch leidt ons langs de belangrijkste etappen in de ideeënvorming: Marsilio Ficino, Paracelsus, Cornaro, Struppius, Francis Bacon, Descartes en Leibniz worden allen in het kort behandeld. Dit deel zou

2
3
verplichte lectuur moeten zijn voor studenten in de geschiedenis van de hygiëne en het is te hopen dat hun interesse voldoende gewekt zal zijn om zelfs op zoek te gaan naar sommige originele teksten. Labisch maakt bij zijn presentatie in ruime mate gebruik van het pionierswerk van Ackerknecht en Cipolla. Vooral de laatste heeft de openbare gezondheid binnen de context van de sociale en economische geschiedenis van de vroeg-moderne tijd geplaatst. Daarna voeren Duitsers weer de boventoon. Labisch behandelt het Duitse achttiende-eeuwse kameralisme als theorie van de staat, zonder theorieën van de Engelse utilitaristen en de Franse fysiocraten in voldoende mate bij de discussie te betrekken. In zijn interpretatie van de Franse gezond-

heidszorg stelt hij dat deze de patiënt als object behandelt, en dat dit terug te leiden is op de invloed van La Mettrie en zijn theorie van de mens als machine. Hij toont echter niet hoe reëel de invloed van La Mettrie is geweest. De theorie van La Mettrie over 'l'homme-plante', in hetzelfde jaar gepubliceerd als 'l'homme-machine', komt niet aan bod. De vele publikaties van Jacques Léonard over het Franse gezondheidswezen komen merkwaardigerwijze nergens ter sprake. De Engelse 'Sanitary Movement' dient op zijn beurt slechts als aanloop voor de hygiëne van Oesterlen, Von Pettenkofer, Koch, Rübner en hun volgelingen. Duidelijk is het gewicht van Von Pettenkofer, die in het personenregister zelfs een grotere plaats inneemt dan Koch (en iets minder dan Hitler). De ontegenzeggelijk grote invloed van de Duitse hygiëne (zowel de medische als de technische hygiëne) verleent aan de in eerste instantie zeer Duitse hoofdstukken toch een veel breder, internationaal karakter. Bovendien reiken die bladzijden materiaal aan voor comparatieve studies.

In het beschavingsoffensief vanaf het einde van de achttiende eeuw kwam gezondheid voorgoed in het openbaar domein. Het ging niet meer om de massaal optredende ziekte en haar openbare bestrijding, maar om een algemene openbare ge-

30

334-335

contactblad van de
stichting net werk voor de
geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

zondheid en haar bescherming. Een blijvende gezondheid, een blijvende inzetbaarheid. Het waren veelzijdig te interpreteren begrippen, voor de industriële produktie, als fundamentele voorwaarden voor het leven van steeds bredere lagen der bevolking en daaraan gekoppeld hun algemene erkenning als richtlijn voor leefwijze en gedrag. Dit mondde uit in het gebruik van die begrippen bij het nastreven van een bepaalde bevolkingsomvang binnen een lange termijn bevolkingspolitiek, inclusief een beheersbaar potentieel aan menselijke produktiekrachten.

Hierbij werkte de bacteriologie bevrijdend, omdat zij de oude morele en politieke bijbetekenissen van 'gezondheid' terzijde legde. Gezondheid kon voortaan gelden als een algemeen erkend en waardevrij doel, en zo haar nut bewijzen bij het begeleiden van nieuwe bevolkingsgroepen in de wereld van de industriële arbeid. De nieuwe invulling van 'gezondheid' maakte het mogelijk gezondheid en ziekte in politieke banen te leiden, te individualiseren en te therapeutiseren. Oude, onaangepaste begrippen van ziekte en gezondheid (zoals de oude volksgeneeskunst) werden erdoor geneutraliseerd. De nieuwe, zuiver wetenschappelijk invulling van het begrip gezondheid opende daarmee de weg om een aangepast gedrag (schijnbaar) neutraal door te voeren

en sociale problemen maatschappelijk aanvaardbaar te begeleiden. Gezondheid werd tot een sociaal gedefinieerd goed en een sociaal gedefinieerde waarde.

Terwijl het boek begint als een ideeëngeschiedenis, krijgt het gaandeweg een concretere invulling. De geschiedenis van de "Nieder-rheinische Verein für öffentliche Gesundheitspflege" is daarvan een heel interessant voorbeeld. Labisch laat zien hoe door een doelbewuste organisatie van alle bij de openbare gezondheid betrokken instanties en professies de enorme gezondheidsproblemen van de snel industrialiserende landen van Westfalen en Rheinland werden bedwongen. Dit staat inschrijvend contrast met de chaotische toestanden die tijdens de vroege industrialisering in de Engelse industriesteden optraden.

Te clichématig is de stelling van Labisch dat het joods-christelijke wereldbeeld (mijns inziens nog altijd in te delen in én een christelijk én een joods wereldbeeld) tegenwoordig vervangen is door een wetenschappelijk wereldbeeld. In hoeverre is dit wetenschappelijk wereldbeeld daadwerkelijk doorgedrongen tot de gemiddelde patiënt en hoe onwetenschappelijk kunnen wetenschappers soms zijn? Bij het wetenschappelijke beheer van hygiëne hoort een verregaande regeling

van de sociale hygiëne. Labisch laat de beperkingen en de ontsporingen van de centralistische ingrepen in de hygiëne zien. Rassenhygiëne is daar het meest schrijnende voorbeeld van. Labisch wijdt een flink deel van het boek aan de voorlopers van Hitlers rassenhygiëne, aan de teksten van Hitler zelf en aan zijn trawanten. Hij is net na de oorlog geboren en maakt deel uit van een nieuwe generatie van Duitse historici die veel meer licht wil werpen op de theorie en de praktijk van de NSDAP en op de sporen die zij hebben achtergelaten in de Duitse samenleving, maar niet alleen de Duitse samenleving. Het is wel even schrikken als je vaststelt hoe het begrip 'asociale', dat na de Tweede Oorlog in Nederland zo vaak genateerd werd, volledig geïntegreerd was in de nationaal-socialistische rassenhygiëne en daarbinnen dezelfde definitie had: mensen die in aanraking zijn gekomen met justitie, werkschuw volk, zich niet netjes gedragende gezinnen, alcoholisten en onzedelijken.

3

4 In het laatste deel grijpt Labisch terug op zijn theoretische inleiding en tracht het voorgaande te interpreteren en conclusies te trekken voor het heden. Zo meent hij dat de ontkerstening van de gezondheidsleer door de verlichting niet tot het verdwijnen van de morele lading ervan heeft geleid, wel tot

een verschuiving: ziekte werd met niet meer geladen met schuld ten opzichte van een godheid, maar ten opzichte van de goedheid der natuur. Een nieuwe dimensie gaf de 'santé publique'. Het investeren van middelen door de overheid rechtvaardigde de overheidsbemoediging met gezondheid, tot en met de privésfeer en de omgang met het eigen lichaam, iets wat tot op heden voelbaar is. Het in 1920 door Grotjahn uitgegeven standaardwerk over hygiëne realiseerde de synthese tussen de experimentele hygiëne van Von Pettenkofer, de bacteriologie van Koch, de erfelijkheidshygiëne (die haar extreme uitdrukking vond in de rassenhygiëne) en de sociale hygiëne. De huidige praktijk van de gezondheidszorg kent een aantal contradicties die moeilijk op te lossen zijn. De waarde-neutraliteit door verwetenschappelijking te weggebracht, maakt het nu moeilijk een zingeving te vinden voor morele oordelen in het medisch handelen. Gezondheid geldt als het hoogste goed. Behoud van gezondheid betekent een enorme druk op de maatschappij en dwingt tot het maken van keuzes, terwijl de criteria daarvoor niet meer binnen de gezondheidsleer te vinden zijn.

In zijn commentaar noemt Labisch een aantal onderversies van de hygiëne die verhelderend kunnen werken. Bijvoorbeeld 'Konditional-

30 NET WERK

336-337

contactblad van de
stichting net werk voor de
geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

hygiene' en 'Auslösungshygiene'. De 'Konditionalhygiene' (moeizaam te vertalen als omstandigheidshygiëne, voor het eerst als term door Hueppe in 1925 gehanteerd) richt zich op de invloed van milieu en maatschappelijke omstandigheden op de gezondheid. De Konditionalhygiëne vormt de schakel tussen milieu en hygiëne, en is een brug tussen de geschiedenis van milieu en de geschiedenis van hygiëne. De 'Auslösungshygiëne' zorgt voor het oplossen van ongezonde situaties.

Het theoretische kader is in de inleiding helder uiteengezet. Zijn uitgangspunten zijn de thesen van Norbert Elias (civilisatietheorie), van Max Weber (ideaaltypen en rationaliseringstheorie), van Peter Berger en Thomas Luckmann (de sociale constructie van de werkelijkheid). Daarnaast komt herhaaldelijk de naam van Michel Foucault naar voren. Binnen dit theoretisch kader is de 'homo hygienicus' die zich onderwerpt aan de geboden van een verwetenschappelijke en gerationaliseerde hygiëne een gevolg van de bacteriologie als wetenschappelijke constructie.

De in de jaren vijftig nog populaire functionalistische sociologie van Talcott Parsons wordt afgewezen omdat zij te veel was geënt op de Amerikaanse situatie. Voor de gezondheid betekende die theorie dat gezondheid een voorwaarde is voor

het maatschappelijk functioneren van het individu. Artsen en gezondheidszorg herstellen de functionaliteit van het individu en ontlenen daaraan een deel van hun status. Gezondheid wordt niet alleen een materiële noodzaak, maar ook een symbolisch pressiemiddel in het maatschappelijk verkeer. Alhoewel Labisch terecht op de beperkingen van die theorie wijst, biedt zij wel interessante perspectieven voor het bestuderen van lichaam- en gezondheidscultus in een welvaartssituatie.

Labisch levert met dit boek een indrukwekkende prestatie. Het is hem gelukt in korte leesbare hoofdstukken de essentiële momenten in de ontwikkeling van de moderne hygiëne te schetsen en het evenwicht te bewaren tussen feiten en theorie. Pas tegen het einde van het boek krijgt de theorie de overhand, maar dit is nauwelijks als een bezwaar te zien. Valt er nog iets aan het boek af te dingen? Jawel, behalve de omslag bevat het boek geen enkele illustratie terwijl het thema zich zeer goed daarvoor leent. Dit heeft overigens wel een positieve invloed op de prijs van deze in een harde kaft gebonden uitgave. Soms lijkt het te veel een boek door een arts voor artsen geschreven. Andere groepen blijven onderbelicht, evenals de technische en de alledaagse aspecten van de hygiëne. Maar misschien blijft het beoogd juist daardoor helder. (M.D.)

Von Pettenkofer dubbel begraven in het kerkhof van de wetenschap

Hans van Maanen publiceerde vorig jaar een boek met een verzameling artikelen onder de titel 'Het kerkhof van de wetenschap'. Daarin mogen de verliezers van de wetenschapsgeschiedenis even uit de schaduw van de overwinnaars treden. Zoals meestal, lukt het hem om wetenschap tot leesbaar en onderhoudend leesvoer te verwerken. Ook Max von Pettenkofer duikt weer eens op. Van Maanen vertelt wel dat hij een van de belangrijkste voorvechters van hygiëne in Duitsland was, maar reduceert vervolgens de theorieën van Von Pettenkofer tot een miasmatische waarbij de stijging van het grondwater tot het ontstaan van de cholera zou leiden. De cholera-theorieën van Von Pettenkofer hebben echter een lange geschiedenis gehad, met voortdurende bijstelling en veelvuldig empirisch onderzoek.

4. Dat zijn hypotheseconstructie uiteindelijk minder succesvol bleek dan die van Koch en van Pasteur, betekent niet dat hij, zoals Van Maanen suggereert, in een eenvoudige miasmatische geloofde. Hij probeerde via veel metingen en correlaties een verband te leggen tussen de ziekteverschijnselen en de lokale omstandigheden, uitgaande van een ziekteverwekker x. Omtrent de aard

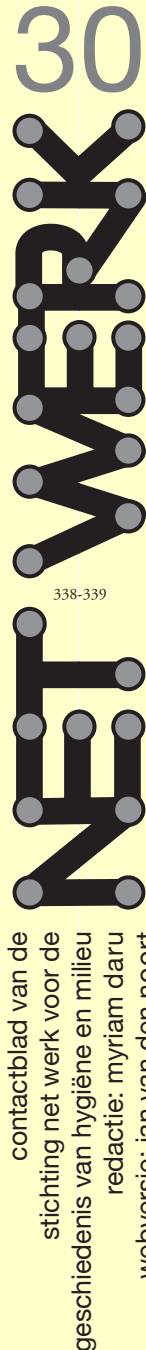
van de ziekteverwekker bleef hij inderdaad te veel in oude denkbeelden steken, ondanks zijn creativiteit op andere gebieden.

Uiteraard komt de anecdote ter sprake over het slikken dat Von Pettenkofer het ongelijk van Koch probeerde te bewijzen door een cholera-cultuur te slikken. Dat hij dit overleefde maakte de zaak wetenschappelijk gezien nog gênanter. Of Von Pettenkofer de laatste vertegenwoordiger van de miasmatische theorie was, valt nog te bezien. Zeker is dat het na de dood van Von Pettenkofer nog enige tijd duurde voor alle Pettenkoferianen uit hun belangrijke posities in de openbare gezondheid en de wetenschap waren verdwenen. (M.D.)

Maanen, H. v., **Het kerkhof van de wetenschap**, (Meppeel: Boom, 1991).

Wetenschap als milieuwaakhond?

Meer en meer blijkt uit historisch onderzoek dat de wetenschap in de negentiende en de twintigste eeuw te veel in een web van politiek en professioneel belang verstrengeld was (is?) om als milieuwaakhond te kunnen optreden. Voorbeelden hiervan zijn te vinden in het werk van Christopher Hamlin over de

analyse van drinkwater in Engeland (in het bijzonder in Londen) en van Gerd Spelsberg over de analyse van de luchtvervuiling in Duitsland.

In zijn boek 'Rauchplage' toont Spelsberg aan dat er al vrij vroeg in de vorige eeuw systematische observaties werden verricht die geen twijfel lieten bestaan over de schadelijke effecten van de uitstoot van zure gassen. Maar wat de onderzoekers vaststelden en in het openbaar brachten paste niet in de geest van de tijd. Zij leken zeurende spelbedervers midden in de euforie van de technisch-wetenschappelijke doorbraak van de Duitse natie. Rond 1900 was het Duitse biologen niet ontgaan dat er in de vele stadsparken bepaalde gevoelige plantensoorten waren uitgestorven. Niet de voorstanders van de harde meetcijfers maar zij die hun ogen en neuzen gebruikten voor zorgvuldige observaties lieten als milieupioniers duidelijke waarschuwingen horen. Zo was het ook in Engeland, waar rond de eeuwwisseling geen regelmatige registratie plaats vond van wat we nu cara-aandoeningen noemen. Een uitzondering vormde de registratie van de abnormale sterfte tijdens de smogcatastrofe van 1880. Inmiddels had de cultuurcriticus John Ruskin, vertrouwend op zijn dagelijkse waarneming, al lang zijn verontrusting uitgesproken over de gevaren van luchtvervuiling.

In het boek van Hamlin 'A science of impurity', zien we een extreme situatie: die van de Londense drinkwaterdeskundigen. Terwijl sommigen de resultaten van de wetenschappelijke analyses relativeerden en ervan uitgingen dat waarnemingen en gewoon gezond verstand nog steeds een belangrijke rol dienden te spelen, verabsoluteerden anderen de meetresultaten die weliswaar volgens de laatste stand van de techniek en de wetenschap waren verkregen, maar duidelijk onvoldoende basis boden voor onbetwistbare beslissingen. Engelse wateranalysten wisten de druk van de politiek vaak niet te weerstaan en deden dan uitspraken die niet door hun onderzoek waren te rechtvaardigen. De autonomie van de wetenschap was toen net als nu in het geding.

Literatuur:

Hamlin, C., *A science of impurity. Water analysis in nineteenth century Britain*, (Bristol: Adam Hilger, 1990) ISBN 0-7503-0042-6, pp. 342. Met beredeneerde bibliografie en register.

Hamlin, C., **What becomes of pollution: adversary science and the controversy on the self-purification of rivers in Britain, 1850-1900**, (Garland: New York, 1987). Ook verschenen als UMI dissertatie 1990.

Spelsberg, G., *Rauchplage. Zur Geschichte der Luftverschmutzung*, (Köln: Kölner Volksblatt Verlag, 1984) 2e druk. ISBN 3-923243-37-5.

Signalementen

Er zijn de laatste jaren inventarissen verschenen die het werk van de milieu- en hygiënehistorici in de eerste onderzoeksfase een stuk makkelijker kunnen maken.

Inventaris van de archieven van het (Rijks)instituut voor zuivering van afvalwater (RIZA) en de daarop toezichthoudende commissies (1905-) 1920-1975 (-1980), (Winschoten: Centrale archief selectiedienst,) CAS-inventaris, nr. LXIX , pp. 52.

Inventaris van de archieven van Rijkswaterstaat in Noord-Brabant(1741-) 1811-1953 (-1969), (Winschoten: Centrale archief selectiedienst, 1990) CAS-inventaris, nr. LXV, pp. 109.

5
6 **Inventaris van de archieven van de Stichting nationale federatie huishoudelijke en gezinsvoorzorging en taakvoorgangers en de daaronder ressorterende commissies, raden, stuurgroepen, werkomités en werkgroepen van het ministerie van welzijn, volksgezondheid en cultuur, 1934-1972**, (Winschoten: Centrale archief selectiedienst/Interdepartementaal

tekstverwerkingscentrum, 1991) CAS/ITW-inventaris, nr. XCIV ISBN 90 5164 194 X, pp. 56.

Inventaris van de archieven van Rijkswaterstaat in Utrecht 1811-1972, (Winschoten: Centrale archief selectiedienst/Interdepartementaal tekstverwerkingscentrum, 1991) ISBN 90 5164 180 X, pp. 113.

Inventaris van het kaarten en tekeningenarchief van Rijkswaterstaat directie Zeeland (ca. 1644-) 1807-1950, (Winschoten: Centrale archief selectiedienst/Interdepartementaal tekstverwerkingscentrum, 1991) CAS/ITW-inventaris, nr. XCV ISBN 90 5164 195 8, pp. 361.

Hermans, M. R., **Inventaris van het archief van het hoogheemraadschap van den Zeeburg en Diemerdijk (1307-) 1544-1970**, O. H. J. Laan, (inleiding) (Amsterdam: Hoogheemraadschap Amstelland, 1990) ISBN 90 9003331 2.

Pelzers, E., **Inventaris van het archief van het Koninklijk Nederlands aardrijkskundig genootschap 1873-1967**, (Utrecht: Rijksarchief Utrecht, 1990).

En verder...

Copius Peereboom, J. W., 'Milieuactivisten van het eerste uur', **Chemisch magazine**, (1992) februari, p. 63-65.

"We denken vaak dat luchtverontreiniging een kwaal is van deze

30 NET WERK

contactblad van de
stichting net werk voor de
geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

eeuw. Niets is minder waar. Vanaf ongeveer 1300 kampt Londen al met grote problemen en omstreeks 1600 verschijnen dan de eerste milieuactivisten. Het zijn John Evelyn en zijn medestanders die daar proberen de bevolking tegen de verstikkende kolendampen te beschermen, Hun activiteiten hebben onder meer geleid tot de ontrafeling van de samenstelling van de 'great stinking fogs' die Londen onveilig maakten."

Debeir, J. C., J. Deléage en D. Hémerly, **In the servitude of power: energy and civilization through the ages**, J. Barzmann, (vertaling) (Zed books, 1991) , pp. 368. Vertaling van 'La servitude de la puissance, une histoire de l'énergie' (zie Net Werk 23).

De auteurs gaan uit van het begrip energiesysteem, wat ook inhoudt "the ecological and technological characteristics of chains (evolution of sources, converters and their efficiency) and the social structure for the appropriation and management of these sources and converters." De geschiedenis loopt door tot in de hedendaagse energieproblematiek. Kaufman, J.C., **La trame conjugale**.

Analyse du couple par son linge, (Paris: Nathan, 1992).

Kühnel, M., "Mit Seife misst man die Kultur". **Mentalität und Alltagsgeschichte**, **Archiv für Kulturgeschichte**, jrg. 73 (1991) nr. 1.

Opnieuw langs oude wegen

Met het naderen van het betere wandel- en fietsweer dringt zich het thema landschaps- en milieutoerisme weer op. Voor interessante tochten is het beslist niet nodig naar verre streken te vliegen.

Helmer, H. J. en R. H. P. Proos, **Langs Romeinse en middeleeuwse wegen. Archeologische routes in Nederland en België**, (Utrecht/Antwerpen: Kosmos, 1990) ISBN 90 215 1620 9/ NUGI 471/644, pp. 176. f 29,90

Helmer en Proos helpen de hedendaagse wandelaars en fietsers tijdens hun tochten te fantaseren over de verdwenen wegen en landschappen en te oefenen in het zoeken naar de sporen die door menselijke ingrepen nog niet zijn uitgewist. Hun boek is tevens een pleidooi voor het behoud van de kwetsbare historische landschapselementen. Er is ondanks de vele ingrepen nog veel te zien en te gissen. Het boek biedt korte landschapshistorische inleidingen maar blijft door en door praktisch, al zijn sommige routes wel pittig voor de ongeofende wandelaar of fietser.

Wie aanvullende informatie zoekt over wegen in latere tijden kan terecht bij:

Strootman, B. G. M., **Oude rijks-
wegen. Ontstaan, oorspron-
kelijke en huidig beeld van de
oude rijkswegen**, ('s-Gravenhage:
Ministerie van landbouw, natuur-
beheer en visserij, hoofdafdeling
landschapontwikkeling van de
directie bos- en landschapsbouw,
Studiereeks bouwen aan een le-
vend landschap, nr. XVIII.

Voor nog meer historisch getint
wandelpazier met aandacht voor
milieugeschiedenis:

'Themanummer De negentiende
eeuw', **Op lemen voeten**, jrg. 13
(1992) nr. 1/2,

"Toen Craandijk de kans kreeg per
trein door Nederland te razen, liet
hij zich die niet ontgaan. Als ie-
mand dé pionier was van het wan-
delen, was het wel deze dominee,
maar voor alle rust en ruimte die
voor ons zijn tijd benijdenswaard
maken, had hij weinig oog. Nijver-
heid en bruggebouw, het nieuwe
landschap, daar kwam hij voor.

Heidevelden en bossen waren voor
hem en velen in zijn tijd slechts
6
7 'onland', niets om op te zoeken.
Anderzijds blijkt de wandelaar ook
toen niet te hebben bestaan. Do-
minee Hebelius was, tegen iedere
mode in, op Friesland en de Wad-
denkust verliefd, en waar Craan-
dijk kastelen en fabrieken zag,
vond vader Van Eeden plantjes en
mossen."

Hoofdartikel:

Stobbe, H., 'De wandelmeesters
van de 19de eeuw. Juist de wan-
deling geeft ons de gelegenheid,
de eigenaardigheden van den
bodem op te merken', **Op lemen
voeten**, jrg. 13 (1992) nr. 1/2, p.
4-6, 8.

Bij het hoofdartikel is een biblio-
grafie opgenomen.

Het hervonden landschap

Quilliet, B., **Le paysage retrouvé**,
(Paris: Fayard, 1991) ISBN 2-
213-02730-7, pp. 697. FF 250.-
Bernard Quilliet, beroepshistoricus
en amateurtekenaar heeft met 'Le
paysage retrouvé' een heel merk-
waardig boek gepubliceerd. Daarin
profileert hij zich als 'landschafticien'
een woord dat tot de raarste neolo-
gismen van de laatste jaren gerekend
mag worden. Het Duitse begrip
'Landschaft' wordt bewust naast het
Franse begrip 'paysage' gehanteerd
om het denkbeeldig onderwerp van
de reconstructie aan te geven. Zijn
uitgangspunt is het landschap zoals
wij dat waarnemen. De eerste hoofd-
stukken gaan dan ook niet over het
ontstaan van het landschap, maar
over het ontstaan van landschaps-
perceptie. Daarna buigt hij zich over
historische bronnen: schilderijen,
etsen en ander beeldmateriaal zoals
geïllustreerde tijdschriften uit de ne-
gentiende en begin twintigste eeuw.

30 NET WERK

contactblad van de
stichting net werk voor de
geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

De typologie van het landschap
die hij geeft blijft uitermate vaag,
zelfs wanneer hij zich waagt aan het
opzetten van een zogenaamde 'Quil-
lietschaal' die de mate van reconstru-
eerbaarheid van een landschap zou
aangeven. In zijn commentaren over
hedendaags landschapsbeheer maakt
hij duidelijk dat hij geen voorstander
is van de klakkeloze reconstructie
van een landschap uit het verleden.
Dat leidt altijd tot nep in verschil-
lende gradaties. De lezer blijft met
een onbevredigd gevoel achter: een
grote hoeveelheid materiaal is aange-
dragen, veel vragen zijn opgeworpen,
maar er valt in het werk geen duide-
lijke lijn te ontdekken. Veel blijft ste-
ken op het niveau van de anecdote.
Toch is het boek als wetenschappelij-
ke curiositeit zeker de moeite waard,
waarbij curiositeit ook in de zin van
nieuwgierigheid te verstaan is.

Lopend onderzoek

Marga Coesel
Frans Halsplantsoen 30
1399 EW Muiderberg
Tel. privé: 02992-1734
Tel. werk: 020-6228115 ('s vrij-
dags) Plantage Middenlaan 2c
1018 DD Amsterdam
Onderzoek: In de voetsporen van
E. Heimans, Jac. P. Thijsse en Hugo
de Vries, een biohistorisch en bio-
grafisch onderzoek rond de jonge
Heimans.

Promotie Frank Huisman

De datum waarop Frank Huisman
zijn promotie zal verdedigen is vast-
gesteld op 30 oktober a.s. Het boek
zal verschijnen in de Pantaleon-
reeks van Erasmus Publishing.

Enquête

Binnenkort gaat er weer een reeks
enquête-formulieren de deur uit om
de laatste stand van het onderzoek
op het gebied van de geschiedenis
van hygiëne en milieu vast te stel-
len. Mocht u wel onderzoek ver-
richten, maar hebt u bij de vorige
enquête geen formulier ontvangen
of hebt u geen Net Werk omslag-
formulier ingevuld of vermoed u
dat er onderzoek verricht wordt dat
bij Net Werk niet bekend is, laat
het dan weten bij het secretariaat.

De resultaten zijn over een maand
of drie te verwachten. Van de vorige
enquête zijn nog exemplaren be-
schikbaar.

contactblad van de
stichting net werk voor de
geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

31 NET WERK

344-345

Vrouw Justitia versus Kleio

Op 24 april j.l. heeft de Hoge Raad bepaald dat de overheid kosten van sanering van bedrijfsterreinen slechts dan op de bedrijven mag onthalen als de verontreiniging is ontstaan na 1 januari 1975.

Op 9 februari 1990 had de Hoge Raad nog geoordeeld dat kostenverhaal alleen mogelijk was als op het moment van verontreiniging voor het bedrijf voldoende duidelijk was dat de overheid zich met de zorg van de sanering zou gaan bezighouden.

Ondanks historisch onderzoek waaruit blijkt dat bedrijven ook voor 1975 wisten dat zij zich aan ontoelaatbare bodemvervuiling schuldig maakten, heeft de Hoge Raad andere uitgangspunten te kiezen.

Daarmee heeft de landsadvocaat een gevoelige nederlaag moeten incasseren. De gevolgen zijn ernstig, niet alleen voor de staatskas, maar ook voor milieuhistorici.

Voor bedrijven is het nu wel minder belangrijk om te weten wat er voor 1975 op hun bedrijfsterrein gebeurd is. Voor de overheid zijn er nu grote kosten verbonden aan de nog lopende zaken tegen bodem-

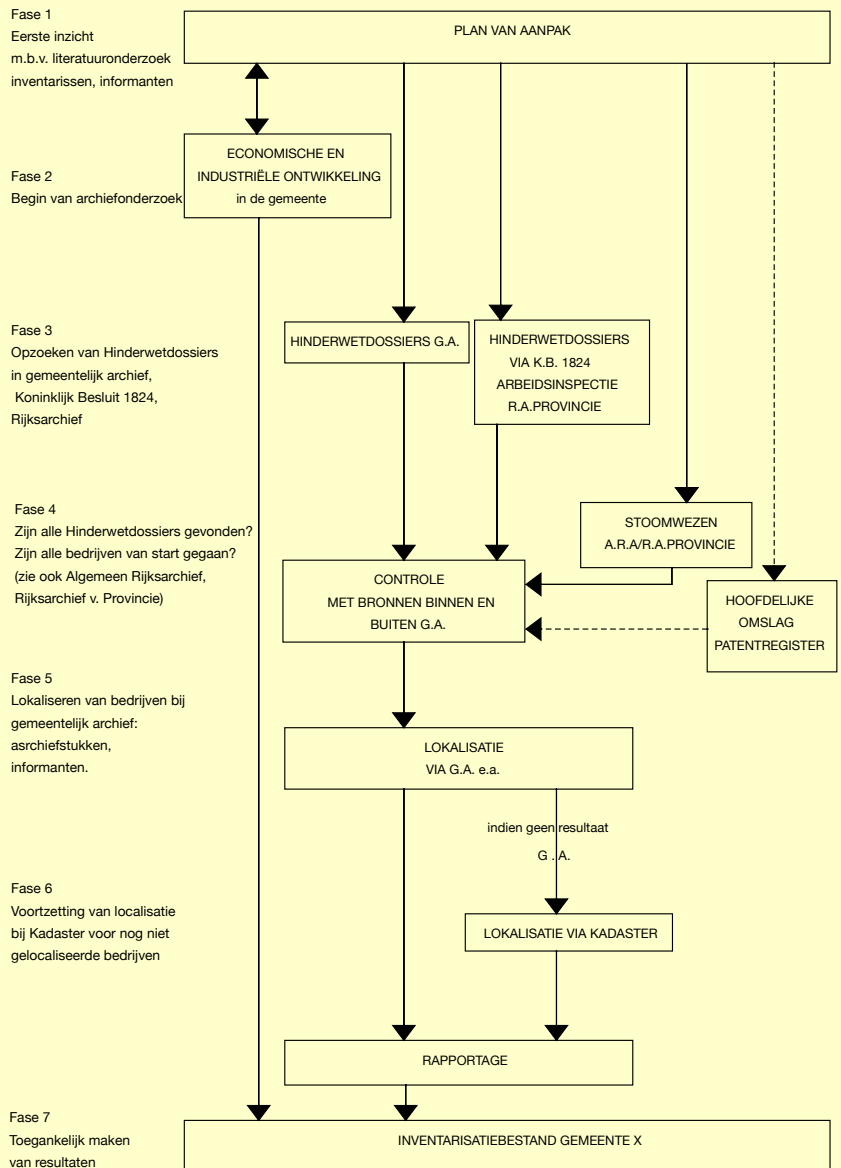
vervuilers, als nu al vast staat dat slechts dat gedeelte van de vervuiling verhaald kan worden, waarvan bewezen kan worden dat het na 1975 is ontstaan. De procedures die betrekking hebben op vervuiling van voor 1975 staan met ingang van 24 april op losse schroeven.

Op dit moment is een wetswijziging in voorbereiding waarbij de overheid de kosten van bodemsanering op iedere eigenaar of veroorzaker zou kunnen verhalen, zonder rekening te hoeven houden met de eerdere hamvraag: was er rechtmatig of onrechtmatig gehandeld toen de bodemvervuiling plaats vond? Mocht deze wetswijziging plaatsvinden, dan verliest het arrest van 24 april j.l. zijn effect.

Het zal duidelijk zijn dat werkgeversorganisaties (met name VNO en NCW) zich met hand en tand tegen deze wetswijziging verzetten en hun lobbyistisch geschut al volop in stelling hebben gebracht. Het is dus nog afwachten in welke mate het wetsvoorstel van VROM de Tweede Kamer ongeschonden passeert.

(M.D.)

346-347

Schema van aanpak van historisch bodemvervuiling onderzoek (eigen interpretatie, uitgaande van 'Vervuild Verleden'; het rapport verwijst naar meer typen bronnen dan het schema, in het bijzonder voor de controle fase. Fase 7 is in het rapport niet als zodanig genoemd (M.D.)

Vervuild verleden

Veldman, H., **Vervuild verleden. Een methode voor historisch onderzoek naar voormalige bedrijfs-terreinen in Friesland 1800-1920** (RUG Geschiedeniswinkel, Groningen: 1992). Opdrachtgever: Provincie Friesland. Hoofdgroep Waterstaat en Milieu. Projectnr: FR\199\013 Geschiedeniswinkel, Rijksuniversiteit Groningen, Postbus 716, 9700 AS Groningen (tel. 050-637048/5840).

Groene Duitsers hebben nieuwe woorden in de omgangstaal ingevoerd. Een van die korte en krachtige woorden is 'Altlasten'. Daarmee doelen zij op de blijvende belasting van oude industrie op het milieu. In de praktijk gaat het in de meeste gevallen om bodemvervuiling. Het Duitse Altlasten-probleem is volop in de discussie. Van die discussie kunnen we in Nederland leren. Het zou ook interessant zijn een vergelijking te maken tussen de verschillende Europese aanpakken. Maar voor het opsporen van de 'Altlasten' met behulp van historisch onderzoek moet ieder land een eigen weg zien te vinden, omdat de archivalische bronnen sterk van elkaar verschillen. In verscheidene gemeenten en provincies gebeurt dat met vallen en opstaan. In Friesland gaven de provinciale autoriteiten de voorkeur aan een systematischer aanpak.

Vanaf 1987 inventariseert de Provincie Friesland voormalige bedrijfsterreinen waar mogelijk sprake is van bodemverontreiniging. Een eerste onderzoek verricht door het ingenieursbureau Oranjewoud heeft een gedeelte van de potentieel vervuilde locaties geïnventariseerd, met behulp van het Handelsregister uit 1920. Voor potentieel vervuilende bedrijven van vóór 1920 moesten andere bronnen worden aangesproken. De Geschiedeniswinkel van de RUG heeft hiervoor een methode aangedragen. (zie illustratie op bladzijde 2). Het onderzoek vormt een gedeelte van een veel omvangrijker project waarin ook het Van Hall Instituut (Groningen) en het MBO-College (Drachten) participeren. Het Instituut voor Milieu- en Systeemanalyse treedt als coördinator op. De industriële ontwikkeling van Friesland kwam na 1800 op gang. Dit jaartal is als startpunt gekozen. De begindatum van het Oranjewoud onderzoek, 1920, is als einddatum genomen.

Het onderzoek is uitgevoerd door drs. Herman Veldman, met een begeleidingscommissie bestaande uit drs. Gino Huiskes (Histodata), dr. Henk van Zon (RUG) en Klaas Gert Lugtenborg, coördinator Geschiedeniswinkel RUG.

Dit rapport is slechts een begin. Het bevat, naast de aangedragen methode, aanbevelingen voor vervolgonderzoek, met het oog op lokatie-onderzoek voor een gehele provincie.

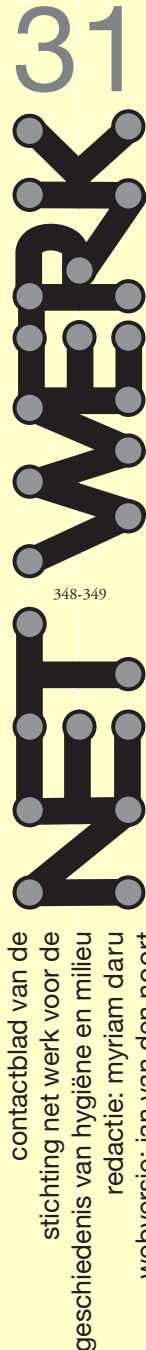
De aangedragen methode voor archiefonderzoek is algemeen genoeg om als basis te dienen voor andere provincies, al zullen er afwijkingen zijn in inhoud, bewaarplaats en -methodieken. Er zijn misschien nog enkele andere bronnen te vinden die incidenteel informatie kunnen verschaffen over bedrijven die overlast bezorgden, zoals archieven van de bouwpolitie of de gezondheidscommissies. Veel belangrijker is de vraag of het monnikenwerk dat gestoken gaat worden in het localiseren van bedrijven, gekoppeld met de gevolgde prioriteringsmodellen, inderdaad de ergste vervuilingen zal helpen te identificeren. We zitten bij dit soort onderzoeken met hachelijke methodologische problemen als het gaat om de overeenkomst tussen model en werkelijkheid.

Vuil in archief en praktijk

Het daadwerkelijke gedrag van bedrijven is met de beschikbare bronnen nauwelijks te achterhalen. De aanwijzingen die te halen zijn uit ingediende klachten leveren

enig soelaas. We weten echter dat klachten niet overeenkomen met de werkelijke ernst van de vervuiling, maar met de waargenomen hinder. Vervuiling zoals wij die nu definiëren correspondeert niet met overlast zoals zij in de bronnen is geregistreerd. Hinder in de zin van de hinderwet was subjectieve overlast zoals herrie of stank.

De methode voor het bepalen van de prioriteiten die aan de TUE is ontwikkeld gaat uit van een samengesteld beeld van de in elke branche gehanteerde productieprocessen. Uit de daarvoor gebruikte literatuur is echter belangrijke informatie niet te achterhalen. Zo is het - enkele uitzonderingen daargelaten- niet mogelijk de werkelijk gebruikte processen te reconstrueren. In de praktijk zijn de bronnen die ons die informatie verschaffen meestal verdwenen, als ze ooit bestaan hebben. Handboeken waren vaak misleidend in hun beschrijving van procédés. Evenmin laat de periode waarin een bepaald proces in een specifiek bedrijf is toegepast zich gemakkelijk achterhalen. Het kwam voor dat bepaalde bedrijven nog vrij lang verouderde procédés toepasten, terwijl het algemene beeld dat wij van de branche krijgen heel anders is. Om het soort afvalstoffen te achterhalen zou dit soort informatie nodig zijn. Wat de hoeveelheid betreft, zou men bovendien op de hoogte moe-

ten zijn van de omvang van de productie. Maar zelfs dan weten we nog niet wat een bepaalde ondernemer met zijn afvalstoffen deed. Lang niet alles kwam op het bedrijfsterrein terecht en de opslagduur varieerde. Werden de afvalstoffen doorverkocht of op niet te achterhalen lokaties gedumpt? Bij kleine bedrijven in binnensteden zijn dergelijke gegevens niet te vinden. Volgens Alex den Ouden, die zich al jaren bezig houdt met oude productieprocessen en de overblijfselen daarvan, hebben we te maken met een aanschakeling van onzekerheden die de mate van betrouwbaarheid van de prioriteringsformule zeer sterk vermindert. Daarmee is niet gezegd dat met de combinatie van archiefonderzoek en prioritering geen ernstige vervuiling te vinden valt. Maar is de vondst dan te danken aan de methodiek? Moeten we dan niet eerder de ambitie laten varen van een alomvattende voorspellingsmethode? Kunnen we misschien beter archiefonderzoek combineren met boringen en analyses, daar waar terreinen in aanmerking komen voor nieuwe bestemmingen, of daar waar vermoedens van vervuiling gerezen zijn? Het is wel belangrijk dat over dergelijke dingen discussie ontstaat voordat historici en geschiedenisstudenten zich op tijdrovend onderzoek storten in de overtuiging dat de methodiek op een rotsvast fundament stoelt.

Over de problematiek van de kennis omtrent vervuiling en hergebruik in het verleden zijn we ook nog lang niet uitgepraat, al zou het arrest van de Hoge Raad ons anders doen vermoeden. Zo verschenen bijvoorbeeld rond 1900 verscheidene boeken over hergebruik die erop wijzen dat men zich van het probleem van de bodemverontreiniging bewust was en erover nadacht.

Industriële archeologie en bodemvervuiling

Behoud van het industriële erfgoed en bodemvervuiling zijn twee met elkaar verstrengelde vraagstukken. Aktievelingen die zich inzetten voor door sloop bedreigde fabrieksgebouwen moeten op velerlei fronten strijd leveren. Voor een bewust gevoerde politiek van bescherming van het industrieel erfgoed lijkt de Nederlandse mentaliteit nog minder rijp dan die van de ons omringende landen. Onvermoeibaar moet je uitleggen 'wat je nou mooi vindt aan dat oude vieze bouwval'. Cultuurhistorische waarde is ook al niet voldoende, er moet een nieuwe functie worden gevonden. En daarvoor weer fondsen. En dan begint de ellende pas werkelijk, want bodemvervuiling is er vaker wel dan niet. Er moet een beleid komen voor een gecombineerde aanpak van behoud en sanering, maar dat kan pas als de

verschillende instanties zich ervan bewust zijn dat de verstrengeling van problemen niet incidenteel maar structureel is. En dat besef is er nog lang niet. De schaarse industrieel-archeologische periodieken die in Nederland verschijnen houden zich nog onvoldoende principieel bezig met bodemvervuiling, omdat met het eigenlijke industrieel-archeologisch werk, zoals als signaleren, beschrijven, behouden en restaureren, al zo veel energie van vrijwilligers gemoeid is.

Werkgroep Historische Ecologie

De laatste Net Werk bijeenkomst te Utrecht op 10 april jl. was een succes. De Werkgroep Historische Ecologie en de Groninger bioloog Henny van der Windt verzorgden een aantal levendige voordrachten, gevolgd door een niet minder levendige discussie.

In het vorig nummer van Net Werk ontbrak een overzicht van wat die werkgroep is en wil. Dit gemis wordt nu goed gemaakt.

Achtergronden

De Werkgroep Historische Ecologie vindt dat er in ecologische beleid, beheer en onderzoek gebruik moet worden gemaakt van historische informatie. Door natuurlijke processen en menselijke invloeden in een pas-

send tijdsperspectief te plaatsen, zijn problemen inzake natuurbehoud en -herstel beter te doorgronden. Onderzoek naar de temporele aspecten van het ecologisch functioneren van landschappen levert kennis en inzicht in de haalbaarheid van doelstellingen en in de termijnen waarop ze gerealiseerd kunnen worden. Tevens biedt historisch geïntereerd onderzoek verklaringen van actuele patronen, waardoor die beter op hun waarde kunnen worden geschat en effectiever kunnen worden beheerd.

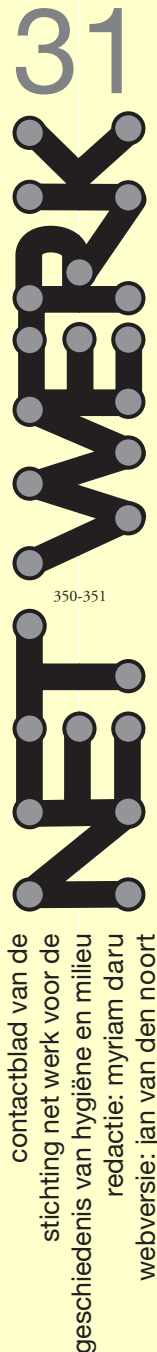
De werkgroep is van mening dat een goede coördinatie van dit type onderzoek noodzakelijk is om de gewenste verbreding in het ecologisch werkveld op basis van goede onderzoeksresultaten te kunnen bereiken.

Doelstelling

De werkgroep stelt zich ten doel om het historisch ecologisch onderzoek te stimuleren en de kennis over beschikbare bronnen, alsmede de toepassing van onderzoeksresultaten in beleid en beheer uit te breiden.

Taken en activiteiten

- Adviseren inzake en begeleiden van onderzoek;
- het systematisch inventariseren en opsporen van belangrijke informatiebronnen (o.a. archiefbronnen) en het verwerven van kennis over archief-organisatie;
- het verkrijgen van inzicht in

- lopend en reeds afgesloten historisch-ecologisch onderzoek;
- signaleren van lacunes in kennis;
- stimuleren van nieuw onderzoek door middel van het bevorderen van publikaties, alsmede het houden van symposia;
- het kenbaar maken van de toepassingsmogelijkheden van historisch ecologische onderzoeksresultaten in artikelen en publikaties;
- het uitbrengen van een handleiding voor het verrichten van historisch ecologisch onderzoek, op basis waarvan het opstarten van dit type onderzoek efficiënt kan verlopen.

Organisatie

De werkgroep is opgericht op 17 mei 1991. Ze verkeert wat haar organisatie betreft nog in een oriënterende fase. Verwacht wordt dat de werkgroep aansluiting zal zoeken bij de Werkgemeenschap Landschapsecologisch Onderzoek. Het bestuur van de WLO heeft besloten dat de Werkgroep het predikaat WLO-werkgroep i.o. mag voeren.

- G.H.P. Dirx (SC) secretaris
- R. During (TNO-Beleidsstudies) voorzitter
- J. van Baalen (NBLF)
- H. Joosten (R.U.U., Lab voor Paleobotanie en Palynologie)
- E. Pelzers (archivaris, ARA)
- J.B.M. Thissen (IKC-BIC)
- H. van Dam (IBN)
- J. de Rijk (particulier)

- J.A. Vervloet (SC)
- G.J. Baaijens (IKC-NBLF)
- P.H.M. Thissen (Prov. Drente)
- P. Aukes (IKC-NBLF)
- P.W.M.F.M. Hommel (SC)
- A.W. Mol (Prov. Noord-Brabant)
- R.J. Leeuwis (RWS-DGW)
- F. van Westrenen (Staatsbosbeheer Roermond)
- A. van Loon (historicus; Heimans- en Thijssebibliotheek en archief)
- Adres en informatie
- Secretariaat: t.a.v. G.H.P. Dirx, Postbus 125, 6700 AC Wageningen
- Informatie: Roel During, tel. 015-696902
- Joep Dirx, tel. 08370-74407

Milieugeschiedenis aan de universiteiten

Tweede zomerschool voor milieugeschiedenis

In juni 1991 vond de eerst zomerschool voor milieugeschiedenis in Girona plaats, met sprekers als P. Bevilacqua, Ch. Pfister, J.H. Radkau, D. Moreno, J.P. Deléage, X. Balboa, E. Mateu en J. Martinez-Alier.

De 2de zomerschool is gepland voor deze zomer in Santiago de Compostela en wordt georganiseerd door prof. Xan Carmona, van de afdeling Economische Geschiedenis van de Universiteit van Santiago de Compostela.

RUU: De Politiek en het Milieuvraagstuk

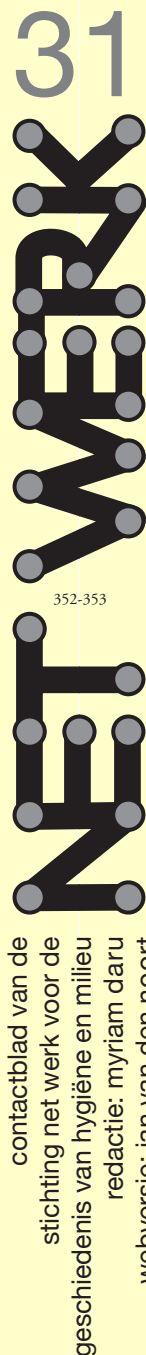
Aan de Rijksuniversiteit Utrecht wordt onder leiding van prof. H. Righart het werkcollege 'De Politiek en het Milieuvraagstuk' gegeven. (zie ook bladzijde 7). Het college heeft meer dan één leerdoel: zowel het leren analyseren als het leren overdragen van een analyse in voordracht of essayvorm.

Het eerste deel van het college was gericht op de geschiedenis van de milieubeweging, met een gastlezing van prof. J. Cramer. Aan de hand van Keesings Historische Archief en andere naslagwerken is een chronologie opgesteld, en zijn de structuur en de kenmerken van de milieubeweging geanalyseerd. In het volgende onderdeel werden drie belangrijke milieu-rapporten onder de loep genomen (Rapport van de Club van Rome, Brundtland-rapport en Zorgen voor morgen). Van de studenten werd een inhoudelijke vergelijking en een beeld van de receptie van deze rapporten verwacht. In het verlengde hiervan stond een analyse van de visie van de twee internationale rapporten op de economische groei. Daarna kwam de vraag aan de orde of het milieuvraagstuk één vraagstuk is of een samenstel van problemen. In het tweede geval: wat houdt de verschillende problemen als één waargenomen probleem bijeen?

Aan studenten die in de werkcollege-vorm niet aan de beurt konden komen, is gevraagd om een essay te schrijven, met een keuze uit twee thema's: 1. het milieu en de maakbare samenleving 2. het milieu is vergelijkbaar met de sociale kwestie aan het einde van de negentiende eeuw. In de volgende onderdelen zoeken de studenten naar de verschillende (politieke) tinten van groen in groen links en groen rechts, de wijze waarop de partijen het thema milieu in de jaren zeventig hebben aangepakt (of niet) en het rentmeesterschap. Van de studenten wordt gevraagd om bij het schrijven van essays een juiste dosering te zoeken tussen historiseren en actualiseren. Voor het thema 'wat moet en mag de overheid doen?' is het startpunt de Machtigingswet in het Kabinet Den Uyl, waarna de evolutie van het overheidsdenken inzake milieu de aandacht krijgt. Verdere thema's zijn de Milieu-effectrapportage als beleidsinstrument en het milieu in Oost-Europa. Dit werk moet ook een aanvulling gaan leveren op het lesmateriaal voor de middelbare scholen (zie ook Net Werk nr. 29).

Op 25 juni is een afsluitende forumdiscussie gepland in het Academiegebouw van de Rijksuniversiteit Utrecht.

5
6

contactblad van de
stichting net werk voor de
geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

100 jaar mest en milieu

In het Boerenbondmuseum aan de Pandelaar 106 te Gemert (N.B.) is op 18 april een tentoonstelling begonnen over 'Honderd jaar mest en milieu'. De tentoonstelling geeft een beeld van het ontstaan van het mestprobleem in de regio en is opgebouwd rond vier kringloopmodellen: van mesttekort via evenwicht en overschot naar opnieuw een evenwicht. Een van de getoonde thema's is de rol van mest in de productie van consumptie-artikelen. Voor meer informatie: tel. 04923-66444.

Bibliografische signalen

- Andersen, A., 'Umweltgeschichte - Abschied vom Fortschritt', **Environmental History Newsletter**, jrg. 3 (1991) p. 3-16.
- Christensen, P., 'Historical roots for ecological economics: biophysical versus allocative approaches', **Ecological economics**, jrg. 1 (1989) p. 17-36.
- Dam, H. v., P. J. Schroevers en L. v. d. Kamp, 'Het archief van de Hydrobiologische Vereniging', **Nieuwsbrief Werkgroep Waterbeoordeling**, (1990) nr. 11, p. 13-17.
- Deléage, J., **Histoire de l'écologie**, (Paris: Edition La Découverte,

1991) ISBN 2-7071-2067-7. FF 125.-

Dupuy, G., **L'urbanisme des réseaux: théories et méthodes**, (Paris: Armand Colin, 1992) ISBN 2-200-31294. FF 120.-

During, R., 'Hydrobiologisch onderzoek van de Vecht in 1920 door de inspecteur van de Staatstoezicht op de Volksgezondheid, dr. Gysbert Romijn', **H2O**, jrg. 25 (1992) nr. 5, 25 februari, p. 117-119.

Eggert, H. U., (red.), **Umwelt hat Geschichte - auch in Münster**, (Münster: Eigenverlag Schriftproben, 1988).

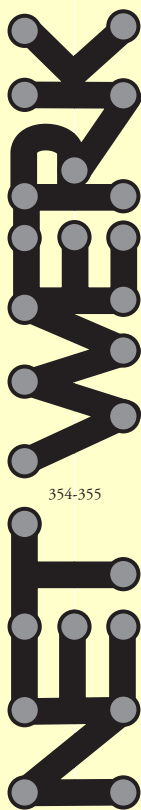
Farro, A., **La lente verde. Cultura, politica e azione collettiva ambientalista**, (Milano: Edizione Franco Angeli, 1991).

Föste, W., **Altlasten. Die Zeitbombe in unserem Boden tickt**, (Frankfurt a. Main: Fischer, 1991). Fischer Alternativ Band 10226 ca. 23.-

Guerrand, R., **Moeurs citadines. Histoire de la culture urbaine, XIXe XXe siècle**, (Paris: Quai Voltaire, 1992) ISBN 2-87653-127-5. FF 120.-

Gupe, G. en B. Herrmann, (red.), **Trace elements in environmental history**, European symposium Göttingen 24-26 juni 1987 (Berlin: Springer, 1988) ISBN 3-540-18718-9, pp. X, 174.

Herrmann, B., (red.), **Geschichte und Natur. Historische Muster**,

die **Umwelt zu verstehen**, (Frankfurt a. Main: Fischer Verlag) nr. Band 10232.

Martinez-Alier, J., 'Valeur économique, valeur écologique', **Revue Ecologie Politique**, jrg. 1 (1992) nr. 1, janvier, p. 13-39.

Mayer-Tasch, P. C., (red.), **Naturdenken. Eine Genealogie der ökologischen Idee. Von der Antike zur Renaissance**, (Frankfurt a. Main: Fischer, 1991) (deel 1). **Vom Beginn der Neuzeit bis zur Gegenwart**, (Frankfurt a. Main: Fischer, 1991) (deel 2).

Mölich, G., (red.), **Historische Umweltforschung. Wissenschaftliche Neuorientierung - aktuelle Fragestellungen**, Bernsberger Protokolle, nr. 68.

Musset, A., **De l'eau vive à l'eau morte; les enjeux technologiques et culturels dans la vallée de Mexico XVIe-XVIIe siècle**, (Paris: Recherche sur les Civilisations, 1991). Diffusion De Boccard.

'Natuur, wat doen we ermee', **Cahiers Bio-wetenschappen en Maatschappij**, (1992) nr. 3, maart, Te bestellen door f 10.- over te maken op giro 154373 t.n.v. Stichting Bio-Wetenschappen en Maatschappij te Utrecht o.v.v. 'Natuur'.

Paris et ses réseaux: naissance d'un mode de vie urbain, XIXe-XXe siècles, (Paris: Bibliothèque historique, 1990).

Riley, J. C., **Sickness, recovery and death: a history of forecast of ill health**, (New York: Mac Millan, 1989).

Stemerding, D., **Plants, animals and formulae. Natural History in the light of Latour's Science in Action and Foucault's The Order of Things**, (Enschede: UT Enschede, 1991) ISBN 90 365 0379 5. Fl 40.-

Trommer, G., **Natur im Kopf. Die Geschichte ökologisch bedeutender Naturvorstellungen in deutschen Bildungskonzepten**, (Weinheim: Deutscher Studienverlag, 1990).

Weeber, K. W., **Smog über Attika**, (Zürich/München: 1990).

Lopend onderzoek

Prof. Hans Righart, Rijksuniversiteit Faculteit der Letteren Vakgroep Geschiedenis Lucas Bolwerk 4-7, 3512 EG Utrecht. Tel. privé: 03450-20876, tel. werk: 030-392440, Fax: 030-392391.

Probleemstelling: In hoeverre is het milieu een nieuw ideologie-constituerend vraagstuk. Hoe verhouden politieke besluitvorming en milieu zich tot elkaar.

Stand van zaken: Voorbereidend onderzoek in de vorm van onderzoekscollages.

Verwachte afronding in de vorm van een boek en artikelen.

Recentste publikatie: Het einde van Nederland? Kenteringen in politiek, cultuur en milieu, Kosmos 1992.

A. de Roo, Rustenburgerstraat 419-1 hoog, 1072 GX Amsterdam. Post doctoraal Instituut voor Sociale Wetenschappen UVA, Oude Hoogstraat 24, 1012 CE Amsterdam.

Tel. privé: 020-6796718. Tel. werk: 020-5252244

Project: Conditions for a moral code of moderation (research section II, deel van 'Global Biosphere National Program', RIVM, Bilthoven).

Begeleider: prof.dr. J. Goudsblom. Andere onderzoekers: Drs. W. Aarts (section I, 'Consumption and Stratification')

Dr. C. Schmidt (section III, Economy and Economizing).

Adviseurs: drs. H. Schijf (statistiek), dr. N. Wilterdink (sociale wetenschappen).

Vraagstelling: 'In the sixties, we witnessed the rise of a 'counterculture'. The environmentalists of this movement held that industrial societies were trapped in a polluting 'ratrace' to ever increasing income and consumption levels. Many propagated a radical shift towards far simpler lifestyles.

Central problems in this section include:

- What was the social background of these ideas, which cultural traditions

and group interests were involved?

- What were the political, economic and cultural effects?

- What influence could they have an to whar extent are they still feasible as directives for a comprehensive environmental Policy?

Research activities/methods

- Literature survey and examination of the records

- Interviewing

- Report summarizing results.'

Duur: 4 jaar. Begin: september 1991. Interim rapport: elk jaar.

Eindrapport: na 4 jaar.

Elio Pelzers, Lankforst 46-68, 6538 KA Nijmegen.

Algemeen Rijksarchief Tweede Afdeling, Postbus 90520, 2509 LM Den Haag.

Tel. privé: 080-447626. Tel. werk: 070-3814381

Onderzoeksthema's en werkreinen: De geschiedenis van de natuurbescherming in Nederland. Biografie mr dr P.G. van Tienhoven.

Bemoeienis van de overheid met natuurbescherming voor 1940. Geschiedenis van het natuurhistorisch genootschap in Limburg. Archieven van 'groene' organisaties.

Drs. W.F. Kooper, Instituut voor Milieu en Systemanalyse, Emmastraat 16, 1075 HT Amsterdam

Tel. privé: 033-946905. Tel. werk: 020-6620696

a) Deelname aan inventarisatie- en

beoordelingsproject van voormalige bedrijfsterreinen in de provincie Friesland.

Probleem: Grote aantallen voormalige bedrijfsterreinen moeten gescreend en geïnventariseerd worden om ze in te delen in verdacht/onverdacht van bodemverontreiniging.

Proefproject 3/4 jaar (zie in dit nummer 'Vervuild verleden').

Samenwerking met RUG Geschiedeniswinkel, Van Hall Instituut, HBO college.

b) Inventarisatie en beoordeling voormalige bedrijfsterreinen provincie Overijssel.

Methodiek van classificatie van voormalige bedrijfsterreinen in (on)verdacht van bodemverontreiniging: proefproject gericht op voormalige drukkerijen.

Afronding in de vorm van rapporten. Samenwerking met Rijkshogeschool IJsselland (stage-rapporten verschenen). Ondersteuning door de provincie Overijssel.

31

NET WERK

356-357

contactblad van de
stichting net werk voor de
geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

contactblad van de
stichting net werk voor de
geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

32 NET WERK

358-359

Ecologie: geschiedenis van een wetenschap

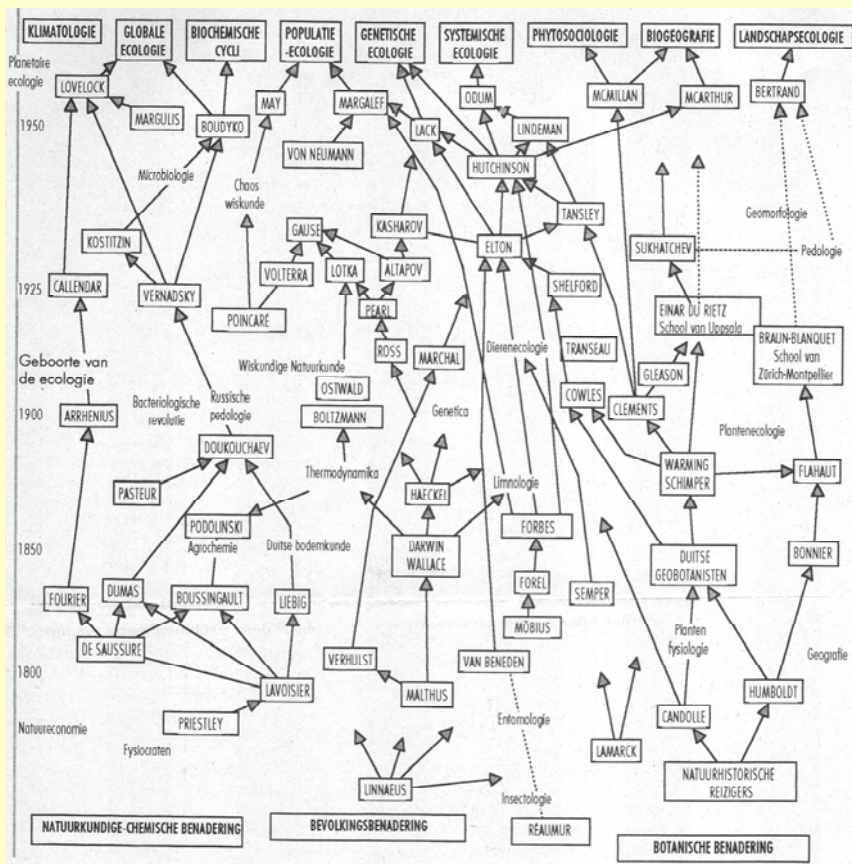
Deléage, J. P., *l'Histoire de l'écologie, une science de l'homme et de la nature* (Paris: Edition La Découverte, 1991) ISBN 2-7071-2067-7, FF 125

In 1988 publiceerde Pascal Acot een boek met een soortgelijke titel. Deléage was uiteraard op de hoogte van die publikatie toen hij zelf besloot een boek over de geschiedenis van de ecologie te schrijven. Het boek van Acot is als eerste in de beredeneerde bibliografie opgenomen aan het einde van zijn boek. Het commentaar geeft aan waarom hij meende opnieuw hetzelfde pad te moeten betreden: 'Dit pionierswerk heeft de verdienste de eerste in de Franse taal te zijn dat over dit thema gaat. De behandeling van de wortels van de ecologie in de geschiedenis van de plantenkunde is uitstekend, maar Acot gaat niet in op even belangrijke wortels en blijft steken in een te franco-centrische visie van de ecologie.' Deléage neemt van deze franco-centrische visie afstand. In zijn voorwoord maakt hij duidelijk waarop zijn analyse zich richt: de wortels van de 'self-conscious ecology'. Alhoewel hij zich niet beperken wil tot de huidige tijd, gaat hij bewust niet terug tot Aristoteles, maar beredeneert hij waarom de verwetenschappelijking van de ecologie in de huidige betekenis bij Linnaeus

begint. Velerlei inleidingen starten echter bij Haeckel, omdat hij degene is die Oekologie als neologisme in 1866 vorm heeft gegeven. Tussen 1870 en 1900 kwamen dan belangrijke onderzoeken over de natuurlijke leefomstandigheden van dieren en planten (van Forel -what's in a name-, Möbius en Semper), werd het begrip 'biosfeer' door Suess gelanceerd en gingen Amerikaanse wetenschappers zich in 1893 voor het eerst de professie van ecooloog toe-eigenen. Pas in 1913 zouden de Engelsen volgen. De ecologie bleef nog in haar methoden beschrijvend van aard. In de jaren twintig kwamen echter de wiskundige modellen tot stand van Lotka, Volterra, Vernadsky en Elton. Het centrale begrip 'ecosysteem' werd in een fundamenteel artikel van Tansley in 1935 behandeld, later door Lindeman in 1942 uitgewerkt.

1942 is een spijjaar, waarin de grondvesten van de eerste Amerikaanse kernbom zijn gelegd die in 1945 tot ontploffen werd gebracht, eerst als proef en later als het meest griezelige politieke drukmiddel tot nu toe. Met de atoombom is het bewustzijn van de mondiale schaal van mogelijke vernietiging opgekomen.

Centraal in het betoog van Deléage staan twee vruchtbare benaderingen

Enkele "wortels en takken van de ecologische kennis volgens J.P. Deléage

van de ecologie: de ecosystemen en de dynamiek van hun populaties aan de ene kant, de biosfeer en de biochemische cycli aan de andere kant. Voor Deléage is ecologie per definitie een open, multidisciplinaire wetenschap, die zich niet mag laten reduceren tot een deel van de biologie. Evenmin mag ecologie zich

zuiverheid distantieren van de maatschappelijke problematiek, die de vinger wijst op de onderwerpen van onderzoek. Een geschiedenis van de ecologie moet eveneens rekening houden met zowel de ontwikkeling van de techniek als met het machts-
spel van de politiek, ook van de interne machtsverhoudingen van de wetenschapspolitiek. Als een van de

weinigen in Frankrijk, wijst Deléage op het Franse provincialisme en de verengende structuren geschapen door her Franse wetenschapsbeleid. Zij bedreigen de ontwikkeling van de ecologie als wetenschap in Frankrijk. Tegelijk vernauwen zij her perspectief van menig historicus. Deléage schetst de problemen die hij heeft ontmoet: hoe encyclopedisch mag je zijn, als je rekening wilt houden met de Anglo-Amerikaanse, de Scandinavische, de Duitse, de Russische, de Chinese ecologie? Hoe kun je je bevrijden van de ideologische overheersing van de Noord-Amerikaanse wetenschap bij het analyseren van de geschiedenis van de ecologie? Waar zijn de grenzen van de ecologie als wetenschappelijk domein? Daarbij is een van grootste problemen in hoeverre metafysisch lijkende vragen van het onderzoek uitgesloten moeten blijven. Immers, er zijn genoeg vraagsrukken in het verleden geweest die verschoven zijn van de metafysica naar het middelpunt (zoals zwarte gaten, antimaterie, big bang en nog meer). Deléage heeft een aantal beperkingen aanvaard. Zo laat hij de meer geografische aspecten buiten beschouwing (in het bijzonder de landschapsecologie), evenals de antropologische ecologie, de urbane ecologie en de ethologie. De twee eerste hoofdsrukken zoeken de verre historische wortels en volgende overgang van de achttiende-eeuwse 'economie van de natuur' naar de

ontkiemde ecologie. Daarna gaat hij in op het ontstaan van sleutelbegrippen van de moderne ecologie. Dan volgen de wiskundige modellen en hun beperkingen.

De overstap tenslotte van micro naar macro ecologie brengt de discussie over de verhouding van de ecologie tot de ecologische geschiedenis van onze maatschappijvormen in de laatste hoofdstuk met zich mee.

Het zal wel duidelijk zijn dat dit boek een zeer rijke materie bevat en controversen niet schuwt. Een van de grootste verdiensten is de presentatie van de Russische ecologie aan een breder publiek, in het bijzonder de overheersende persoonlijkheid van Yernadsky. De beperkingen van zijn benadering heeft Deléage grotendeels zelf aangegeven. Er ontbreken diverse deeldisciplines aan het overzicht, maar het is inderdaad de vraag of het mogelijk is zulke uiteenlopende wetenschappen als de urbane ecologie en de landschapsecologie goed binnen een dergelijk werk onder te brengen zijn. De nauwere grenzen die hij heeft aangebracht hebben in elk geval tot een (meestal) helder betoog geleid. De laatste hoofdsrukken met hun meer ideologische lading vergen meer geduld van de lezer en gaan in op actuele, soms overbekende onderwerpen. (M.D.)

Deléage geeft in het boek een selectie uit de door hem voor zijn dissertatie geraadpleegde literatuur waaronder de volgende, nog niet eerder in Net Werk opgenomen referenties:

Caracciolo, A., *L'ambiente come storia, sondaggi e proposte di storiografia dell'ambiente*, (Bologna: Il Mulino, 1988).

Cittadino, E., *Nature as Laboratory. Darwinian Plant Ecology in the German Empire (1880-1990)*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1990).

Dajoz, R., 'Eléments pour une histoire de l'écologie. La naissance de l'écologie moderne au XIXe siècle', *Histoire et Nature*, (1984) nr. 24-25. p. 5-112+ annexes.

Drouin, J., *Réinventer la nature, l'écologie et son histoire*, (Paris: DDB, 1991).

Egerton, F., 'The History of Ecology: achievements and opportunities. Part 1', *Journal of the History of Biology*, jrg. 16 (1981) nr. 2.

Egerton, F., 'The History of Ecology: achievements and opportunities. Part 2', *Journal of the History of Biology*, jrg. 18 (1983) nr. 1.

Grinevald, J., 'L'effet de serre de la Biosphère: de la révolution thermo-industrielle à l'écologie globale', *Stratégies énergétiques, Biosphère et Société*, jrg. 1

(1990) p. 9-34. Université de Genève Uitgebreide bibliografie Lemechev, M., *Désastre écologique en URSS*, (Paris: Sang de la terre, 1991).

Martinez-Alier, J., *Ecological economics*, (Oxford: Basil Blackwell, 1988).

Kormondy, E. J., *Readings in Ecology*, (Prentice-Hall, 1965).

McIntosh, R., *The background of ecology*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1985).

Oehlschlager, M., *The idea of Wilderness*, (New Haven: Yale University Press, 1991).

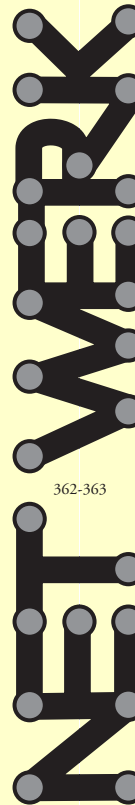
Turner, B. L., (red.), *The earth as transformed by human action*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1991).

Weiner, D. R., *Models of Nature, ecology, conservation and cultural revolution in Soviet Russia*, (Bloomington: Indiana University Press, 1988).

Bodemverontreiniging en lokatie van vervuilde bedrijfsterreinen: een reactie van Jurgen Nieuwkoop

In Net Werk nr. 31 wordt melding gemaakt van het model voor het rangschikken van potentieel bodemverontreinigende bedrijfsactiviteiten. dat ik aan de TUE ontwikkeld heb. Naar mijn mening bevat

32

3/4

contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

de tekst enkele onduidelijkheden die te wijten zijn aan begripsverwarring alsmede enkele onjuistheden. Het model waarover gesproken wordt is het volgende:

$$S_i = g_i^{n_g} * l_i^{n_l} * \sum_{j=1}^{J_i} t_j^{n_t} * b_j^{n_b} * p_{ij}^{n_p} * e_{ij}^{n_e}$$

S_i = resultaat van berekening voor bedrijfsgroep i

J_i = aantal stoffen in bedrijfsgroep i

g_i = gemiddelde bedrijfsgrootte in bedrijfsgroep i

l_i = levensduur van bedrijfsgroep i

t_j = toxiciteit van stof

b_j = bodemgedrag van stof j

p_{ij} = relatief aandeel van stof j in het proces van bedrijfsgroep i

e_{ij} = emissie van stof j uit het proces in bedrijfsgroep i

n_g = exponenten voor de betreffende variabelen

Het belangrijkste uitgangspunt van het model is dat we bedrijfsactiviteiten op het niveau van de bedrijfsgroepen of -subgroepen willen rangschikken (terminologie volgens de standaardbedrijfsindeling 1974) en niet op het niveau van bedrijven. Het model beoogt dus nadrukkelijk niet om individuele lokaties onderling te vergelijken. Het opsporen van die lokaties vormt een vervolgstap op de prioriteitenstelling, waarvoor Herman Veldman (RU Gronin-

gen) naar mijn mening een goede systematiek heeft aangedragen (1). Een derde stap dient te bestaan uit daadwerkelijke monsternamen op het terrein en uit bepaling van blootstellingsrisico's.

Waar het mij om gaat is de enorme bulk van potentieel verontreinigde

bedrijfsterreinen op een systematische wijze via gefaseerde selectie hanteerbaar te maken. Zo zijn er alleen in de provincie Noord-Brabant al 138.500 voormalige bedrijfsterreinen, waarvan er naar schatting 44.000 potentieel verontreinigd zijn (cijfers ontleend aan het Programma Bodemsanering, provincie Noord-Brabant 1990). Het is absoluut onmogelijk om van al deze terreinen een historische studie te maken en vervolgens boringen en analyses te verrichten, zoals de tekst in Net Werk suggereert. De situatie die ontstaat is te vinden in de studie die door Jeurgens, Diederiks en Doorn in Leiden verricht werd (2).

(1) Veldman, H., *Vervuuld verleden. Een methode voor historisch onderzoek naar voormalige bedrijfsterreinen in Friesland 1800-1920* (Groningen: RUG Geschiedeniswinkel, 1992)

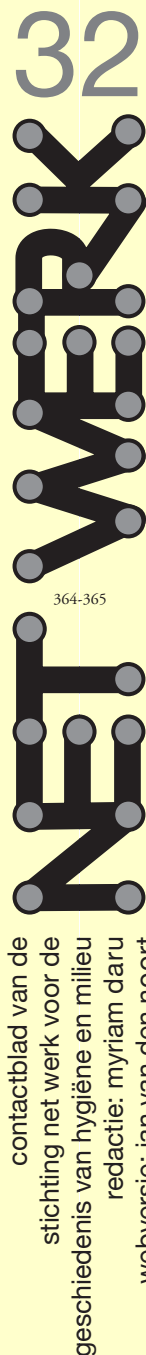
(2) Jeurgens, Ch., Diederiks, H. A., Doorn, P.K., *Historische bedrijfslokatie, en bodemvervuiling in de gemeente Leiden. Onderzoeksverslag over de periode 1850-1880*. (Leiden: Universiteit Leiden 1988)

Doordat vooraf geen indeling in potentieel wel of niet vervuילend gemaakt is, werden alleen voor de periode 1850-1870 al 2247 bedrijven gevonden. Zonder een beargumenteerde prioriteitenstelling van bedrijfsgroepen is hier geen beginnen aan. Uit de door mij gebruikte literatuur zou belangrijke informatie niet te achterhalen zijn. namelijk: de werkelijk gebruikte processen, de periode waarin deze gebruikt werden. de omvang van de produktie en de wijze waarop een bepaalde ondernemer met zijn afvalstoffen omging. Deze opmerkingen zijn gedeeltelijk juist. maar niet zo relevant. Dergelijke informatie is wellicht door minutieus onderzoek voor één bedrijf zeer gedetailleerd te achterhalen. Maar nogmaals, dat is niet wat ik beoog. Evenmin is de 'ambitie van een alomvattende voorspellingsmethode' de mijne. Voor een rangschikking van bedrijfsgroepen is het eerder een voordeel dan een nadeel dat het beeld van de produktieprocessen in de bedrijfsgroep samengesteld van aard is. Op die manier namelijk heb je vrij grote zekerheid dat je geen stoffen die mogelijk in de bodem terecht zijn gekomen over het hoofd ziet. Het betekent dat je hij het ver-

(3) Nieuwkoop, J, A. W., P. Derksen, D, A. M. Ven e.a., *Bedrijfsactiviteiten en bodemverontreiniging in het verleden in Noord Brabant*, (Eindhoven: Technische- Universiteit Eindhoven, 1989)

gelijken van de leerlooierijen en de koperslagerijen rekening houdt met alle stoffen die in de gehele periode van 1800-1950 gebruikt kunnen zijn. Uiteraard is de informatie die in mijn bedrijfsgroepstudies gegeven wordt niet automatisch in zijn geheel 4
5 geldig voor het bedrijf van mijnheer Jansen te Eindhoven tussen 1885 en 1897 (3). Een aggregatie van informatie is in deze noodzakelijk om op systematische wijze de problematiek te lijf te gaan. De stelling 'handboeken waren vaak misleidend in hun beschrijving van procédés verdient na mijn mening nadere onderbouwing. In 1987 verrichte ik een studie naar de vervuiling met lood, koper, arseen en antimoon door de Kempensche Zinkmaatschappij te Budel in de periode 1893-1974. Door het ontbreken van archiefmateriaal was ik aangewezen op algemene beschrijvingen van het thermische zinkwinningsprocédé en van analyses van ertssamenstellingen in handboeken betreffende het gehalte van zware metalen in de kelderassen (een afvalprodukt) en in de bodem van een groot gebied rondom de fabriek op, die heel redelijk overeenstemmen met analyses van monsters die genomen werden. (4)

(4) Nieuwkoop, J., *Historische balans van lood, koper, arseen en antimoon voor de Kempensche Zinkmaatschappij van 1893 tot 1974*, (Technische Universiteit Eindhoven, 1988)

Uit een vergelijkend onderzoek dat ik recent verrichtte naar de voorspelde verontreinigingen in mijn studie van de bedrijfsactiviteiten in Brabant en de daadwerkelijk gevonden strofen op lokaties die inmiddels in het kader van de Interimwet Bodemsanering gesaneerd zijn, komt eveneens een bevestigend beeld naar voren. Niet op iedere individuele lokatie worden alle strofen in dezelfde concentraties gevonden, maar grote missers en afwijkingen zijn er evenmin bij. Afsluitend ben ik van mening dat systematisch historisch onderzoek volgens de methodiek van H. Veldman op basis van de resultaten van mijn bedrijfsgroepstudies en prioriteitsstelling een goede garantie biedt op het lokaliseren van de potentieel ernstigst verontreinigde voormalige bedrijfsterreinen. Op deze manier kan het beperkte budget voor bodemsanering van deze categorie van terreinen efficiënt besteed worden.

Bibliografische signalen

Beenkom, C. A. van., 'De ontwikkeling van de grondwaterzuivering in Nederland', *H₂O*, jrg. 9 (1992) nr. 6, p. 147-154.

Blijdenstijn, R. en H. Rienks, *Watertorens in Utrecht*, (Utrecht: Matrijs, 1992) ISBN 9053450181. f 15.

Borger, G. J., 'Draining-digging-dredging; the creation of a new landscape in the peat areas of the low countries', Verhoeven, J. T. A., (red.), *Fens and bogs in the Netherlands: Vegetation, History, Nutrient Dynamics and Conservation*, (Kluwer Academic Publishers, 1992) p. 131-171.

Dit hoofdstuk behandelt het onderwerp in het licht van recente onderzoeksresultaten en geeft tegelijk een historiografisch overzicht met bijbehorende bibliografie (zie ook het boek van T. Stol).

Carasso-Kok, M., 'Het woud zonder genade', *Bijdrage en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, jrg. 107 (1992) nr. 2, p.241-263.

Caspers, M. A., *De geschiedenis van de natuurbescherming in Vlaanderen van 1910-1940*. Dissertatie. Theologische Faculteit (Tilburg: 1992) ISBN 909005027-2. Informatie: 013-662599. De openbare verdediging vond plaats op 24 . april 1992 aan de KUB.

Caviedes, C. N., 'Five hundred years of hurricanes in the caribbean', *GeoJournal*, jrg. 23 (1991) p. 302-310.

Daru, M., 'Geschiedenis van Hygiëne en Milieu', *Gewina. Tijdschrift voor de Geschiedenis der Geneeskunde, Natuurwetenschappen, Wiskunde en Techniek*, jrg. 15 (1992) nr. 2, p.125-128.

Dirkx, G. H. P., P. W. F. Hommel en J. A. J. Vervloet, 'Historische Ecologie; een overzicht van achtergronden en toepassingen in Nederland', **Landschap**, jrg. 9 (1992) nr. I, p.39-51.

Efdee, R., **Putten uit het verleden. Geschiedenis van de drinkwatervoorziening in Friesland**, (Leeuwarden: N.V. Waterleiding Friesland, 1988) ISBN 90-90023372 geb.

5 Groening, G. en J. Wolschke-Buhlmann, 'Politics, planning and the protection of nature: political abuse of early ecological ideas in Germany 1933-1944', **Planning Perspectives**, (1987) nr. 2, p. 127 e.v.

Groot, A. d., 'De algemene wens der ingezetenen', **Noorderbreedte. Tijdschrift over natuur, milieu en landschap van Friesland, Groningen en Drente**, jrg. 16 (1992) nr. mei, p. 2-6. Locale geschiedenis van de elektriciteitsvoorziening.

Grove, R., 'Scorish missionaries, evangelical discourses and the origins of conservation thinking in Southern Africa, 1820-1900', **Journal of South African Studies**, jrg. 15 (january 1989) (1989) nr. 2, p. 163-187.

Grove, R., 'Colonial conservation, ecological hegemony and popular resistance: towards a global synthesis', MacKenzie, J. M., (red.), **Imperialism and the Natural World**, (Manchester: University of Manchester Press, 1990).

Grove, R., 'Origins of Western Environmentalism', **Scientific American**, jrg. 267 (1992) nr. I (juli 1992), p. 22-27.

Strategies to preserve nature arose as newly colonized tropical lands were exploited in the 17th and 18th centuries. Scientists played an important role in this burgeoning concern.

Harmsen, G., **Natuurbeleving en arbeidersbeweging. De Nederlandse socialistische arbeidersbeweging in haar relatie tot natuur en milieu**, (NIVON (Nederlands Instituut voor Volksontwikkeling en Natuurvriendenwerk), 1992) ISBN 9070601-31-1. 020-6269661 Besproken door Victor Westhoff NRC 23 mei 1992.

Havinga, R., V. Loeffen, F. Klijn en W. van d. Slikke, 'Overlaten en groene rivieren: geschiedenis of roekomst?', **H₂O**, jrg. 25 (1992) nr. 10, p. 248-254.

Herzlich, C. en J. Pierret, **Kranke gestern, Kranke heute. die Gesellschaft und das Leiden**, (München: C. H. Beck, 1992). DM 48.

Lintsen, H. W., **Wat is techniek? Een geschiedenis van secreten en discrete technieken**, (Eindhoven: Technische Universiteit Eindhoven, 15 mei 1992). Intreerede.

Mackenbach, J. P., **De veren van Icarus: over de achtergronden van twee eeuwen epidemiologische transitie in Nederland**, (Utrecht: Bunge, 1992) ISBN 90-6348097-0.

32

NET WERK

366-367

contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
 redactie: myriam daru
 webversie: jan van den noort

Pedroli, B., 'Ecohydrologie, the state of the art', **Landschap**, jrg. 9 (1992) nr. 2, p. 73-82.

Artikel met een schets van de (korte) geschiedenis van de hydro-ecologie.

Pelzers, E., 'Geografen in natuurbescherming. Het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap en zijn vooroorlogse relaties met de Nederlandse Natuurbescherming', **Historisch-Geografisch Tijdschrift**, jrg. 8 (1990) nr. 2, p.48-53.

Ponting, C., **A green history of the world**, (London: Penguin Books, 1991) ISBN 014-016642-4, p. 432.

Seeger, H., '7300 jaar oude waterput bij Erkelenz, Duitsland, blootgelegd. Oudste houten bouwwerk ter wereld', **H₂O**, jrg. 25 (1992) nr. 4, p. 94-96.

Shiva, V., **The violence of the Green Revolution. Ecological degradation and Political conflict**, (London: Zed Books, 1991).

Spier, F., 'Een oud probleem: de relaties tussen mensen en het natuurlijk milieu in een langetermijn perspectief', **De Gids**, jrg. 155 (1992) nr. 2, p.96-108.

Steenberg, A., 'Wormenvoer. Af-schuif van het menselijk lichaam van de Middeleeuwen tot de zeventiende eeuw', **Groniek**, jrg. 25 (1992) nr. 116, p.100-110.

Stol, T., **De Veenkolonie Veenendaal. Turfwinning en waterstaat in het zuiden van de Gelderse Vallei 1546-1653**, (Zutphen: Walburg Pers, 1992) Stichtse

Historische Reeks, nr. 17. ISBN 90-6011-770-0. f 49,50.

Sundberg, U., 'Ecological economics of the Swedish Baltic Empire: an essay on energy and power 1560-1720', **Ecological Economies**, jrg. 5 (1992) nr. 1, p.51 e.v.

Tielbeek, L., **Stijlhuizen. Een beschrijving van tuinstijlen en stijlelementen ten dienste van de educatie**, (Amsterdam: IVN, 1992). f 9,90 + f 3,50 porto {giro 347147 Ln.v. IVN Amsterdam.

Tilburg, M. van, 'Geschiedenis van het lichaam', **Groniek**, jrg. 25 (1992) nr. 116, p.97-99.

Vasold, M., **Pest, Not und schwere Plagen. Seuchen und Epidemien vom Mittelalter bis heute**, (München: e. H. Beck, 1992). DM 48

Wolschke-Buhlmann, 'The fear of the new landscape: aspects of the perception of landscape in the german youth movement between 1900 and 1933 and its influence on landscape planning', **Journal of Architectural and Planning Research**, jrg. 9 (1992) nr. I, spring, p. 33-47.

Wolschke-Buhlmann, J., 'Auf der Suche nach Arkadien-Zu Landschaftsidealen und Formen der Naturneignung in der Jugendbewegung und ihrer Bedeutung für die Landschaftspflege', In Herlyn, H. en G. Groening, (red.), **Arbeiten zur Sozialwissenschaftlich orientierten Freiraumplanung**, (München: Minerva Publikation, 1990).

Tentoonstellingen

Op 4 juni 1992 is de wasserij uit Overveen op het Openluchtmuseum door dr. J.C. Terlouw heropend. Mede dankzij een bijdrage van het Fonds Zomerpostzegels zal de wasserij vanaf die dag voor het eerst sinds 1937 weer in werking te zien zijn. Projectleider voor de wasserij van het Nederlands Openluchtmuseum is mevr. drs. M. den Braven. Nederland is een Wasmachinemuseum rijker. Op 14 maart 1992 is in IJsselmuideren een permanente tentoonstelling geopend over wasmachines. De collectie, bestaande uit wasmachines uit heel Nederland is door een particulier samengesteld. Zij is na telefonische afspraak te bezichtigen in de voormalige brandweerkazerne aan de Dorpsstraat Tel. 05202-1386.

'Het bruine goud', educatieve tentoonstelling over turf en andere energiebronnen. Museum Willem van Haren (t/m 31 augustus)

Studiedag Milieugeschiedenis

Op 12 december 1992 organiseert het Historisch Platform in Samenwerking met het Scheepvaartmuseum te Amsterdam een studiedag over Milieugeschiedenis. De bedoeling van deze studiedag is te trach-

ten het snel uitdijende onderzoeksveld overzichtelijk te presenteren en de interesse van historici en historisch geïnteresseerden te vergroten.

Programma

Prof. dr. J.L. van Zanden Inleiding
dr. S.W. Verstegen Ecologische geschiedenis van de Zuiderzee 16e-20e eeuw

drs. M. Gerding Veranderingen in het Drentse landschap, 18e-19e eeuw

dr. P.D. 't Hart Cholera en haar bestrijding in de 19e eeuw

dr. J. van den Noort, Afval en rioleering in Rotterdam 19e-20e eeuw

Discussie tussen prof. dr. E. Tellingen (Milieuwetenschappen UvA) en dr. H. van Zon (agronomische geschiedenis, RUG)

Plaats en tijd

Zaterdag 12 december 1992

Aanvang 10.00 uur

Scheepvaartmuseum Kattenburgerplein 1 1018 JA Amsterdam

Kosten en inschrijving

Voor deelname aan de studiedag kan men zich inschrijven door overmaking van fl. 30,- (medewerkers van Historisch Platform/studenten o.v.v. collegekaart nr.) of fl. 40,- op gironummer 4727346, t.n.v. Historisch Platform te Amsterdam, onder vermelding van 'studiedag milieugeschiedenis'

32

NET WERK

368-369

contactblad van de
stichting net werk voor de
geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

contactblad van de
stichting net werk voor de
geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

370-371

33 NET WERK

Nu ook colleges Milieugeschiedenis in Groningen

Met ingang van het derde trimester van het lopende studiejaar zal binnen de studierichting Geschiedenis van de Rijksuniversiteit Groningen een college Milieugeschiedenis worden verzorgd. Aan de orde komen thema's als: de verhouding tussen milieugeschiedenis en milieukunde; de klassieke elementen (water, vuur, land lucht) en een chronologisch overzicht van de geschiedenis van de mens in zijn milieu, dat tot heden zal doorlopen. Het college is bestemd als bijvak voor derdejaars studenten, maar staat open voor alle belangstellenden.

Inlichtingen:
prof. dr. P. Kooij,
Vakgroep Economische en Sociale
Geschiedenis RU Groningen
Landleven 5
9747 AD Groningen,
050-633680

dr. H. van Zon,
Vakgroep Regionale en
Agronomisch-Historische Studiën
Oude Kijk in 't Jatstraat 26
9712 EK Groningen
050-635950.

Lopend onderzoek

Gronings stadsvuil voor de Veenkoloniën, ca. 1600-1850

Na de verwerving van voormalige kerkelijke veengebieden sinds de overgang naar de opstandelingen kreeg de stad Groningen rechtstreeks bemoeienis met de vervening. belangrijk was de vraag hoe men het meeste profijt van de ontveende gronden zou kunnen trekken. Dit leidde tot een voor die tijd ver doorgevoerd systeem van vuilverwijdering en -verwerking in de stad. De aldus verkregen compost werd ter bemesting op de dalgronden toegepast. Gold het gebruik van dit 'stadsvuil' aanvankelijk als verplichting voor de pachters van de stadgronden en werd de mest gratis ter beschikking gesteld, na enige tijd werd het een begerenswaardig goed, waar ook andere graag gebruik van maakten en voor wilden betalen. Vanaf het midden van de achttiende eeuw leverde de mestverkoop eerst bescheiden, omstreeks 1850 grote winsten op. In het onderzoek wordt o.a. ingegaan op de praktijk van mesthandel en mestgebruik, ontginning en de afloop van het systeem.

Inlichtingen:
Yvonne Veenhoeven, Veenkoloniaal
Museum, Winkler Prinsstraat 5
9641 AD Veendam
05987-16590.

1
2

Archeologie en het landschap

Het cultuurlandschap zal een van de hoofdthema's van het 2e symposium architectuur en theorie zijn welke plaats vindt in Leiden op 14 en 15 februari 1993.

Op de eerste dag zullen archeologen zich afvragen voor wie zij 'het' cultuur-landschap beheren: voor de staat, voor de professionele archeologie, voor de (lokale) bevolking of voor andere groepen? Is er in de politieke besluitvormingsprocedure ruimte voor nieuwe inzichten en wordt recht gedaan aan de uiteenlopende (en ook nieuwe) betekenissen die verschillende groepen aan het landschap geven? Archeologen willen ook weten met welke ethische achtergrond zij bezig zijn. Moet de archeoloog vernietiging aanvaarden en als pragmatische begeleider optreden om tenminste aan werk te komen? Is even onderzoek doen voor de komst van de bulldozer een aanvaardbare werksituatie? Of kiest men de kant van de milieu-beweging om zo op te komen voor een duurzame bescherming van het (archeologische) landschap?

Inschrijving was maar tot 15 september j.l. mogelijk, maar voor meer informatie kan men zich wenden tot: H. Fokkens
Archeologisch Centrum
Postbus 9515
2300 RA Leiden

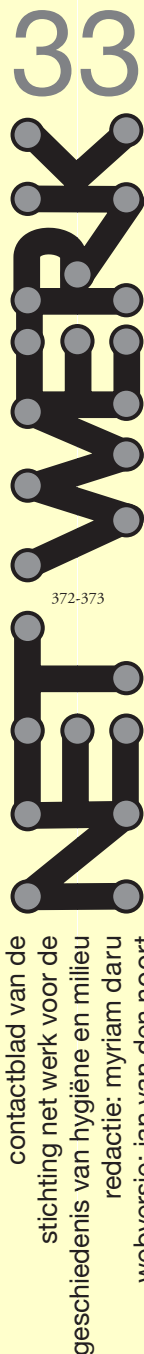
Spook uit het verleden

Begin september waarschuwde de Geneeskundige Hoofdinspectie voor de terugkeer van *Streptococcus pyogenes*, die in de vorige en het begin van deze eeuw veel aandoeningen zoals roodvonk, acuut reuma en kraamvrouwenkoorts veroorzaakte. *Streptococcus pyogenes* blijkt behoorlijk resistent tegen gangbare penicilline kuren. Deze streptococcus, waarvan tot 1984 aangenomen was dat hij niet meer in ernstige mate voorkwam is in toenemende mate gesignaleerd in de Verenigde Staten, Engeland, Noorwegen en Zweden. (gelezen in NRC 12 september 1992).

Tijdschrift voor waterstaatsgeschiedenis

Het eerste nummer van het Tijdschrift voor waterstaatsgeschiedenis is afgelopen mei verschenen. Het tijdschrift wordt uitgegeven door de Vereniging voor Waterstaatsgeschiedenis. Losse nummers: f20.- ISSN 0165-7518.

Voor meer informatie:
drs. Chr. Streefkerk
Regionaal Archief Alkmaar
Postbus 9232
1800 GB Alkmaar
Een selectie van artikelen uit nummer 1:

contactblad van de
stichting net werk voor de
geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Schmal, H., 'De geur van water. De Haagse grachten en het Verversingskanaal', pp. 4-14.
Vreugdenhil, D., 'Waterkracht in Nederland. Van waterrad tot buisturbine', pp. 24-33.

De pathologie van de stad

Op de International Conference 'European Cities and their People', die te Amsterdam plaats vond op september 4-7 j.l. zijn meerdere papers gepresenteerd die verband hielden met de geschiedenis van hygiëne en milieu. De mogelijkheid van een publicatie van een bundel met de meesten hiervan wordt momenteel onderzocht.

- Daru, M., 'Risky business: Piped drinking water in Dutch towns 1880-1920'.
Geissler, S., 'Pollution in urban environment - Gas industry in the 19th century.'
2. Giovannini, C., 'Urban hygiene and public health in Italian cities: the sanitary inquiry of 1899.'
3. Guillaume, P., 'Tuberculose et hygiène urbaine 1880-1950'.
Hietala, M., 'The campaign against cholera and other epidemic diseases at the turn of the century'.
Outtes, J., 'The Dream of the Rational City': the influence of European urban reformers in Brazil (1900-1945)'.

Loukos, C., 'Epidémie et société. Le choléra à Hermoupolis, capitale de l'île de Syros, en 1854'
Zon, H. van, 'Sanitation in Dutch communities, c. 1870-1890'.

Politiek en milieu

Boer, A. de, W. de Buck en T. van Veldhuijzen, (ed.), De politiek en het milieuvraagstuk, (Utrecht: Rijksuniversiteit Utrecht, 1992), 132 blz.

In het voorjaar van 1992 heeft een groep studenten het werkcollege 'De Politiek en het Milieuvraagstuk' gevolgd (Dit is al in een eerder Net Werk nummer gemeld). Zij hebben hun werk afgerond met het uitgeven van een bundel, waarin een selectie van werkstukken zijn opgenomen. Deze bundel is op 25 juni 1992 aangeboden aan de Stimuleringsgroep Natuur- en Milieueducatie, dezelfde werkgroep die al het themanummer van Kleio over milieu en geschiedenis heeft uitgegeven. De aanbieding vond plaats tijdens een forum, waar onder voorzitterschap van prof. dr. Hans Righart (die ook de studenten bij het werkcollege begeleidde) een aantal genodigden discussieerde over de politiek en het milieuvraagstuk, in het bijzonder over het (on)vermogen van politici om kiezers daadwerkelijk te mobiliseren voor het milieu. De specialisatie Politieke Geschiedenis

was daarmee aangegrepen als een gelegenheid om studenten geschiedenis met een actueel vraagstuk te confronteren. De gerichtheid op de actualiteit is ook te merken in de bundel. Historische teksten en documenten zijn meer als kader aanwezig dan als hoofdmoot. De achterin geplaatste chronologie over milieubeleid begint in 1970 en eindigt in 1991. De grens tussen politieke geschiedenis met een politicologische nadruk en politiek-historische nadruk is tegenwoordig vloeiend en moeilijk te onderscheiden.

Bibliografische signalen

Anderson, L., 'Headlights upon sanitary medicine: public health and medical reform in late nineteenth-century Iowa', *J. History of Medicine and Allied Sciences*, jrg. XLVI (1991).

Antonisse, R. en B. Jansen, *Gedenkboek NV Delta Nutsbedrijven*, (Middelburg: NV Delta Nutsbedrijven, 1991), 3 delen blz. f 75.- Telefonisch of schriftelijk te bestellen bij de NV Delta Nutsbedrijven, Postbus 5048, 4330 KA Middelburg, tel. 01180-9211.

Beenakker, J. J. M., 'De strijd tegen het water: de gevolgen voor landschap en bewoning', (zie Walsmit, E. H. en M. H. Boetes), pp. 9-20.

Binnevel, H., (ed.), *Een zaak van vertrouwen. Arbeidsinspectie 1890-1990*, (SDU: Den Haag, 1991).

Borger, G. J., 'De oude geografie en de ontginning van de Vechtstreek', *Maandblad Oud-Utrecht*, jrg. 64 (1991), pp. 105-109.

Bradley, R. S. en P. D. Jones, (ed.), *Climate since A.D. 1500*, (London/New-York: Routledge, 1992).

Broer, C. L. C., 'Ontginningen in Eemland in de middeleeuwen', *Maandblad Oud-Utrecht*, jrg. 65 (1992), pp. 20-31.

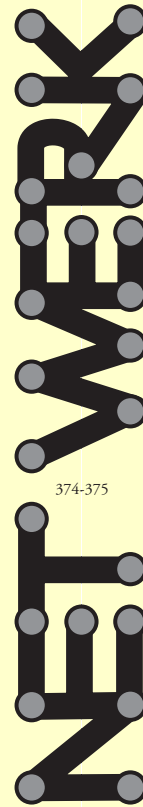
Crowcroft, P., *Elton's ecologists: a history of the Bureau of Animal Population*, T. Park, (voorwoord) (Chicago/London: University of Chicago Press, 1991), xx+ 177 blz. hb \$40.25, pb \$18.25.

Crowley, T. J. en G. R. North, *Paleoclimatology*, (Oxford/New-York: Oxford University Press/Clarendon Press, 1991) Oxford Monographs on Geology and Geophysics, nr. 18.

Fee, E. en R. Acheson, (ed.), *A history of education in Public Health. Health that mocks doctors' rules*, (Oxford/New York: Oxford University Press, 1991), ISBN 0-19-261757-5, 360 blz. £ 35.-

Dit is de eerste vergelijkende studie over onderwijs en voorlichting op het gebied van de volksgezondheid in Groot Britannië en de VS.

33

contactblad van de
stichting net werk voor de
geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Gallagher, N. E., *Egypt's other wars: epidemics and the politics of public health*, (Syracuse, NY: Syracuse University Press, 1990).

Gérard, A., Y. Katan, P. Saly e. a., (ed.), *Villes et sociétés urbaines au XIXe siècle. France, Grande-Bretagne, États-Unis, Allemagne, Autriche*, (Paris: Armand Colin, 1992), ISBN 2-200-31315-2. FF 190.-

Anthologie van teksten over de verstedelijking tussen 1800 en 1914.

Gerding, M. A. W., *Turfaccijns en turfproductie, 1834-1864*, (Assen/Maastricht: Van Gorcum, 1991) Groninger Historische Reeks, nr. 8.

Grewe, K. e. a., *Die Wasserversorgung im Mittelalter*, (Mainz: Von Zabern, 1991) Geschichte der Wasserversorgung, nr. 4.

Harten, J. D. H. e. a., (ed.), *De tuin van Utrecht. Geschiedenis en waarden van het landschap in het landschapsinrichtingsgebied Groenraven-Oost*, (Utrecht: Stichting Matrijs, 1992), 112 blz. f 24,95. f 21,95 op gironr 423.94.76 o.v.v. 'De tuin van Utrecht'

Hietala, M., 'Services and urbanization at the turn of the century. The diffusion of innovations', Finnish Historical Society, *Studia Historica*, (1987) 23, pp. 203-221.

Huisman, F., *Stadsbelang en standsbesef. Gezondheidszorg en medisch beroep in Groningen*

1500-1730, (Rotterdam: Erasmus Publishing, 1992) Pantaleonreeks, nr. 8, ISBN 90-5235-037-x. Proefschrift, Rijksuniversiteit Groningen. Verschijnt als handeldeditie in november f 79,50.-

Kaag-van der Boon, H., 'Waterbeheersing in het Land van Vollenhove (1800-1920)', (zie Walsmit en Boetes), pp. 89-101

Koolmees, P. A., *Vleeskeuring en openbare slachthuizen in Nederland 1875-1985*, (Utrecht: 1991), ISBN 90-72105-03-6. In opdracht van de Koninklijke Nederlandse Maatschappij voor Geneeskunde. f 29,40 op rek. nr. 39.45.60.078 Rabobank Utrecht (gironr. 254134) t.n.v. "Inz. VVDO-onderzoek" onder vermelding van "Gedenkboek".

La Berge, A. F., *Mission and Method: the early nineteenth-century French Public Health Movement*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1992), ISBN 0-521-40406-1, 330 blz. hb \$54,95.

Het thema van het Franse hygiënisme houdt La Berge al geruime tijd bezig. In 1974 promoveerde zij op dat onderwerp.

Lecomte, T., C. Le Neveu, B. Picon e. a., 'Au sujet du marais...', in Cadoret, A., (ed.), *La protection de la nature, histoire et idéologie: de la nature à l'environnement*, (Paris: L'Harmattan, 1985), pp. 41-60.

Luckin, B., **Questions of Power. Electricity and Environment in inter-war Britain**, (Manchester: Manchester University Press & St. Martin's Press, 1990), VIII+200 blz. \$49.65.

Mayne, A., **The imagined slum. Newspaper representations in the English-speaking world, 1870-1914**, (Londen: Leicester university Press,), ISBN 0-7185-1389-4. aangekondigd voor februari 1993.

Meckel, R., **Save the babies. American Public Health Reform and the prevention of infant mortality 1850-1929**, (Baltimore/Londen: John Hopkins University Press, 1990) Henry Sigerist Series in the History of Science., \$42,50.

Mercer, A., **Disease, mortality and population transition. Epidemiological-demographic change in England since the eighteenth century as part of a global phenomenon**, (London: Leicester University Press, 1990), ISBN 0-7185-1344-4. £ 45.00.

Mercer presenteert een nieuwe interpretatie, afwijkend van het bekende werk van MacKeown "The modern rise of population" Hoofdstukken: disease patterns, standard of living and population change after the plague. Smallpox epidemics and mortality in the Eighteenth Century: the impact of immunisation measures. Changes in infant mortality, gastro-intesti-

nal diseases, typhus, typhoid and cholera. Respiratory and air-borne infectious diseases. The transition to non-communicable disease mortality patterns. A global transition in disease and mortality.

Nougarède, O., R. Larrère en D. Poupardin, 'La restauration des terrains de montagne de 1882 à 1913. L'Aigoual et sa légende', in Cadoret, A., (ed.)(zie Lecomte e.a.) pp. 24-40.

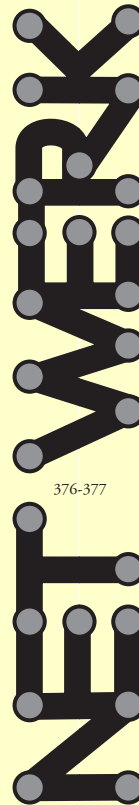
Pooley, C. G., (ed.), **Housing strategies in Europe 1880-1930**, (London: Leicester University Press, 1992), ISBN 0-7185-1415-7, 272 blz. £ 49,95.

Hygiënisme en volkshuisvesting zijn met elkaar verbonden. In dit werk wordt voor de eerste keer een vergelijkend overzicht geboden van de volkshuisvestingsstrategieën in Europa, met name Zweden, Denemarken, Engeland en Wales, Schotland, Ierland, Nederland, België, Frankrijk, Duitsland, Portugal en Griekenland.

Raffin, J. P. en G. Ricou, 'Le lien entre les scientifiques et les associations de protection de la nature: approche historique', Cadoret, A., (ed.), (zie Lecomte e.a.), pp. 61-74.

Ranger, T. en P. Slack, (ed.), **Epidemics and ideas. Essays on the historical perception of pestilence**, (Cambridge/New York: Cambridge University Press, 1992), ISBN 0 521 40276, 355 blz.

33

376-377

4
5

contactblad van de
stichting net werk voor de
geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Rathje, W. en C. Murphy, **Rubbish! The archeology of garbage**, (New York: Harper and Collins, 1992), ISBN 0-060-016603-7, 250 blz. f 52,20 In NRC van 26 september 1992 besproken door Joanita Vroom. Zaterdag Bijvoegsel 3.

Schofield, R., D. Reher en A. Bideau, (ed.), **The decline of mortality in Europe**, (Oxford: Clarendon Press, 1991) International Studies in Demography, ISBN 0-19-828328-8, 284 blz. £ 35.-

Semmler, J., (ed.), **Der Wald in Mittelalter und Renaissance**, (Düsseldorf: Droste, 1991).

Steinberg, L., 'Dam-breaking in the nineteenth-century Merimack valley: water, social conflict and the Waltham-Lowell mills', **Journal of Social History**, jrg. XXIV (1990).

Steinberg, T., **Nature incorporated. Industrialization and the waters of New England**, (Cambridge/New York: Cambridge University Press, 1991), ISBN 0 521 32427 0.

Teuteberg, H. J., (ed.), **European food history. A research review**, (London: Leicester University Press, 1992), ISBN 0-7185-1383-5, 400 blz. £ 45.00 hardback.

Thissen, P. H. M. en M. Meijer, 'Rug- en hangbouwbevoeling in Nederland. Een negentiende eeuwse cultuurtechnische innovatie die niet doorzette', **Landinrichting**, jrg. 31 (1991), pp. 16-22.

Walsmit, E. H. en M. H. Boetes, (ed.), **Strijd tegen het water. Het beheer van land en water in het Zuiderzegebied**, J. J. J. Beenaker en H. S. Danner, (redactie-commissie) (Zutphen: Zuiderzee Museum/Walburg Pers, 1992), 107 blz. f 24,90.

Wear, A., (ed.), **Medicine in Society**, (Cambridge/New York: Cambridge University Press, 1992), ISBN 0-521-33351 2/ 0-521-33639-2, 407 blz.

De Gezondheidsraad doorgelicht

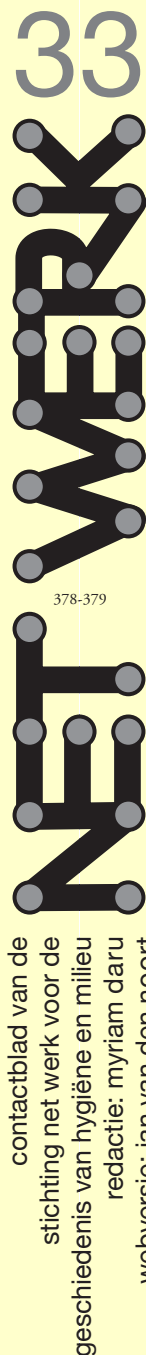
Rigter, R. B. M., **Met raad en daad. De geschiedenis van de Gezondheidsraad 1902-1985**, (Rotterdam: Dissertatie Erasmus Universiteit, 1992). Verschijnt als commerciële uitgave bij Erasmus Publishing BV Antwoordnr 20591 3020 WB Rotterdam; f 97,50.-.

René Rigter behandelt de voorgeschiedenis en de geschiedenis van de Gezondheidsraad. De Centrale Gezondheidsraad was in werking van 1902 tot 1920. W.P. Ruysch is voor die periode de meest gewichtige personage. De preventie en bestrijding van epidemische ziekten vormde een van de hoofdagendapunten, met de pokkenvaccinatie als het acuutste probleem. Naast preventie en vaccinatie was in de periode 1920-1940

onder voorzitterschap van N.M. Josephus Jitta de uitoefening van de geneeskunde een constant aanwezig thema. In 1940 had de raad al niet meer de statuur die Josephus Jitta haar had weten te geven. De raad zette haar activiteiten tijdens de Tweede Wereldoorlog voort, zij het op een laag pitje en met voeding als hoofdmoot. Na de Tweede Wereldoorlog kregen andere adviesorganen naast de Centrale Gezondheidsraad een eigen stem en werd het advies-terrein afgeperkt. Deze afperking kreeg haar formele beslag met de Gezondheidswet van 1956. Pokkenvaccinatie bleef nog altijd de aandacht vragen. Tussen 1955 en 1966 had de Raad zich over een aantal belangrijke vraagstukken uit te spreken, zoals tuberculosebestrijding, poliovaccinatie, drinkwaterfluoridering, medisch-ethische zaken, statistiek en stralingshygiëne. In de periode 1966-1985 liet de regering zich bij veel beslissingen bijstaan door de Raad, inmiddels ondersteund door veel meer personeel dan voorheen. De meest in het oog springende thema's zijn 'welvaartsziekten, medische ethiek, toxicologie en planning van de gezondheidszorg voorzieningen. Later dan in andere Europese landen, kwam er in Nederland in 1975 een eind aan de pokkenvaccinatie, waarvan de gevaren (hersenenontsteking) inmiddels zwaarder wogen dan de preventieve werking. Hierop volgt een evaluatie van de Raad,

gevolgd door een vergelijking met de adviesstructuur in andere landen, waaruit blijkt dat de Nederlandse Gezondheidsraad vergeleken met andere landen een eigen identiteit bezit. René Rigter moest zijn analyse toespitsen op de meest typerende activiteiten van de Gezondheidsraad, maar de complete lijst van adviezen in de bijlage geeft zicht op de breedte van de aangepakte onderwerpen, waaronder velen van belang voor de geschiedenis van hygiëne en milieu. De Centrale Gezondheidsraad heeft moeten schipperen tussen de praktische gerichtheid van een bestuurlijk orgaan en de (tijdvergende) wetenschappelijkheid van de adviezen. De Gezondheidsraad van na 1919 reesteerde alleen de adviestaak. De wederopbouwproblematiek vergde na de Tweede Wereldoorlog een grotere maatschappelijke gerichtheid die de Gezondheidsraad niet kon aannemen zonder haar eigen karakter te verliezen. De Centrale Commissie voor de Volksgezondheid werd in het leven geroepen om de meer dringende problemen van de gezondheidszorg te helpen oplossen. De wetenschappelijke specialisatie van de Gezondheidsraad was (en is?) tegelijk haar zwakte en haar sterkte. Bij de snelle huidige ontwikkelingen van de medische en biologische wetenschappen biedt de Gezondheidsraad aan de politiek een wetenschappelijke reflectie voor een grotere diepgang bij cruciale overwegingen.

5
6

contactblad van de
stichting net werk voor de
geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

378-379

De (on)vanzelfsprekendheid van drinkwater

Wijmer, S., **Water om te drinken**,
(Rijswijk: Vereniging van Exploitanten van Waterleidingbedrijven VEWIN, 1992), ISBN 90-801057-1-6, 159 blz. VEWIN Postbus 70 2280 AB Rijswijk.

De Vereniging van Exploitanten van Waterleidingbedrijven in Nederland (VEWIN) heeft ter gelegenheid van haar veertigjarig bestaan niet zomaar een boek laten verschijnen. Zij wil daarmee duidelijk maken dat, zoals haar voorzitter in het voorwoord betuigt, "goed drinkwater niet onder alle omstandigheden vanzelfsprekend is". Deze wens is niet neutraal. De VEWIN ziet voor zichzelf als drinkwaterproducent een belangrijke milieutaak weggelegd, en dit boek moet een steentje bijdragen aan de meningsvorming omtrent de wijze waarop drinkwater in de komende jaren geproduceerd en gedistribueerd zal worden. Centralisatie, consumentenbelangen, de eenwording van Europa, de hoge eisen aan de milieutechnische kant van de drinkwaterproductie, het streven naar economische efficiency tegenover de wens van de betrokken organisaties om een grote mate aan zelfstandigheid te behouden: het zijn vele en soms tegenstrijdige belangen die

een zware druk uitoefenen op de besluitvorming omtrent drinkwater. Sacha Wijmer, de schrijfster van 'Water. Om te drinken', heeft een genuanceerd beeld geschetst van de omstandigheden waarin water onttrokken wordt aan het milieu om tot consumptiegoed verwerkt te worden. Ondanks de lange periode die het boek bestrijkt, beginnend bij de wat obligate bladzijden over het water bij de Romeinen tot en met de prognoses voor 1992-2025, is het gangbaar populair taaltje van soortgelijke uitgaven zorgvuldig vermeden. Sacha Wijmer steunde daarbij op zeer veel secundaire literatuur, terug te vinden in noten en in een uitgebreide literatuurlijst. Dit is sinds het boek van K.W.H. Leeftang 'Ons drinkwater in de stroom van de tijd' uit 1974 het eerste brede overzicht van de geschiedenis van drinkwater in Nederland. De opzet verschilt hemelsbreed van die van Leeftang, die als 'insider' een bijna hagiografisch werk over de VEWIN had geschreven. Zijn wat te populair-optimistische aanpak heeft nu plaats gemaakt voor een kritische kijk op een van de meest schrijnende wereldproblemen van de komende jaren. Nederland verkeert niet in de benarde positie van de Sahel landen, maar voor wie bereid is bewust te worden van het drinkwaterprobleem in Nederland en van zijn historische achtergronden, is het

boek van Sacha Wijmer een goede begeleider. De lezer wordt voorzien van veel en relevante informatie. De concentratie op de tekst hoeft niet te gespannen te zijn, daar zorgen de overvloedige illustraties -met uitvoerige bronvermeldingslijst - voor.

Onderzoekmelding

Door plaatsgebrek is het gebruikelijke formulier op het schutblad niet opgenomen. Desondanks ontvangt de redactie graag informatie over onderzoek op het gebied van de geschiedenis van hygiëne en milieu: nieuw, vermoedelijk nog niet bekend bij Net Werk, nieuwe publikaties omtrent reeds gemeld onderzoek, gegevens over een op handen zijnde afsluiting etc. Ander

6
7

nieuws is uiteraard ook welkom.

Net Werk bijeenkomst

Poepen en piesen verbeeld

vrijdag 20 november 1992
Utrecht, Academiegebouw,
Domplein 29, zaal 14

10:00 Aankomst, koffie
10:15 J. Otten, Het hol van de
Beemster: boertige kakkers als
bron van vermaak en vermaning
11:15: B. Dubbe , Openhartige
wandtegels
12:15 Lunch
13:45 B. Wander , Privaten, stille-
tjes en krullen
14:45 Mededelingen
Na 14:55 Informele bijeenkomst

Jeanine Otten Het hol van de Beemster: boertige kakkers als bron van vermaak en vermaning

Een paar populaire thema's in de beeldende kunst van de vijftiende tot de achttiende eeuw zijn ijsvermaak en de boerenbruiloft. Op de ijsgezichten zijn bijna altijd boertige blote billen te zien, hetzij van schaatsers die zijn gevallen, het zij van poepende mannen en vrouwen. De prenten van boerenbruiloften zijn een registratie van boerengebruiken: er wordt gezopen, gevochten, geslapen, overgegeven, en het korenveld wordt gebruikt om zich te ontlasten en de liefde te bedrijven.

6
7

33 NET WERK

contactblad van de
stichting net werk voor de
geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

380-381

De zich ontlastende mannen en vrouwen zijn soms opvallend op de voorgrond geplaatst. Het in het openbaar poepen en piesen was kennelijk nog zo geaccepteerd dat het ook zonder gêne werd uitgebeeld. Maar zijn het wel realistische uitbeeldingen van het dagelijks leven of dienen de kluchtige taferelen tot lering en vermaak? En waarom zijn het speciaal de lieden uit de lagere stand die te kakken worden gezet?

De schilderijen, prenten en tekeningen bevatten allerlei details die ook in die tijd niet in overeenstemming waren met de beschaafde omgangsvormen. In teksten over de prenten wordt de gerichte bedoeling duidelijk: er wordt gewaarschuwd tegen zondigheid, roekeloosheid en vrijmoedige manieren.

Een kunsthistorische interpretatie van een verzameling pissers en kakkers.

B. Dubbe Openhartige wandtegels

In de omvangrijke literatuur over Nederlandse wandtegels is tot nu toe één categorie stiefmoederlijk behandeld: die van de 'pissertjes en kakkertjes'. De onverbloemde wijze van weergave hiervan op de 17e- en 18e eeuwse tegels komt overeen met de openhartigheid waarmee schrijvers en schilders uit die tijd het onderwerp behandelden. Bij

wandtegels komen we zowel ontleningen aan de 'grote' schilders als elementen uit de volkskunst tegen. Ook rechtstreekse verwijzingen naar bijbelteksten maakten deel uit van dit genre. Er blijkt een rijke variatie aan houdingen en urinaal- of faecaalbejegeningen mogelijk te zijn geweest - tenminste op wandtegels.

B. Wander Privaten, stilletjes en krullen

Gingen de voorgaande voordrachten over het open en bloot toegeven aan natuurlijke behoeften, nu zal het gaan om het verbergen en tegelijkertijd aankondigen van de verrichtingen in hokjes, bouwseltjes en kamertjes. De spanning tussen openheid en geslotenheid zet zich voort in de museale presentatie van objecten en ruimten. Conservatoren hebben soms zelfs ingegrepen in de objecten die zij de opdracht hadden ten toon te stellen. Zij meenden dat hun tijdgenoten aanstoot zouden nemen aan dergelijke voorstellingen of voorwerpen uit het verleden.

Studiedag Milieugeschiedenis

Op 12 december 1992 organiseert het Historisch Platform in Samenwerking met het Scheepvaartmuseum te Amsterdam een studiedag over Milieugeschiedenis.

De bedoeling van deze studiedag is te trachten het snel uitdijende onderzoeksveld overzichtelijk te presenteren en de interesse van historici en historisch geïnteresseerden te vergroten.

Programma

Prof. dr. J.L. van Zanden

Inleiding

dr. S.W. Verstegen

Ecologisch geschiedenis van de
Zuiderzee 16-20e eeuw

drs. M. Gerding

Veranderingen in het Drentse
landschap, 18e-19e eeuw

dr. P.D. 't Hart

Cholera en haar bestrijding in de
19e eeuw

dr. J. van den Noort

Afval en riolering in Rotterdam
19e-20e eeuw

Discussie tussen prof. dr. E. Telle-
gen (Milieuwetenschappen UvA)
en dr. H. van Zon (agronomische
geschiedenis, RUG)

Plaats en tijd

Zaterdag 12 december 1992

Aanvang 10.00 uur

Scheepvaartmuseum

Kattenburgrplein 1 1018 JA Am-
sterdam

Kosten en inschrijving

Voor deelname aan de studiedag
kan men zich inschrijven door over-
making van fl. 30,- (medewerkers
van Historisch Platform/studenten
o.v.v. collegekaart nr.) of fl. 40,- op
gironummer 4727346, t.n.v. Histo-
risch Platform te Amsterdam, onder
vermelding van 'studiedag milieuge-
schiedenis'

33

NET WERK

382-383

NET

contactblad van de
stichting net werk voor de
geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort